

بنام خداوند جان و خرد

مرکز آموزش مدیریت دولتی استان اردبیل

دوره آموزشی :

نظارت و کنترل در نظام اداری

مدرس : راثی زاده

آذر ماه سال ۱۴۰۱

بخش اول – کلیات

بند اول – مفهوم نظارت و کنترل

نظارت و کنترل در کنار یکدیگر به این معنی است که شما سازمان را با وضعیت مطلوبی که باید داشته باشد، مقایسه می‌کنید تا ببینید تا چه اندازه به آن چیزی که انتظارش را دارید، نزدیک شده است. در صورتی که متوجه شدید اجرای عملیات در سازمان به درستی انجام نمی‌شود، با اصلاح روند موجود کمک می‌کنید تا از انحراف در تحقق اهداف پیش بینی شده سازمان جلوگیری شود.

این تعریف شامل ۲ بخش مجزا است:

در بخش اول (نظارت) شما به عنوان مدیر سازمانی، وضع موجود را مشاهده و بررسی میکنید تا میزان پیشرفت کارها را در مقایسه با وضع مطلوب مورد سنجش قرار دهید. وقتی فرد یا سازمانی بر روی فرد یا گروه یا سازمانی نظارت می‌کند، این حق برایش ایجاد می‌شود که از مجموعه‌ی تحت نظارت، گزارش بخواهد و عملکرد آن‌ها را – بر اساس معیارهای تعریف شده بررسی کند

در بخش دوم که به آن کنترل گفته می‌شود، با انجام اقدامات اصلاحی سیستم موجود را به وضع مطلوب خود باز می‌گردانید.

بنابر این نظارت و کنترل، به فرآیندی گفته می‌شود که مدیران سازمانی به کمک آن، میزان تطابق و همخوانی عملیات انجام شده را با فعالیت‌های برنامه‌ریزی شده و یا موازین قانونی مورد سنجش و ارزیابی و اصلاح قرار می‌دهند با توجه به توضیحات گفته شده در می‌یابیم که نظارت بر کنترل ارجحیت دارد. چرا که در طی فرایند نظارت شما با مشاهده و تحقیق انحرافات جریان عملیاتی سازمان را شناسایی کرده و اقدام به برطرف کردن آنها می‌نمایید.

بند دوم – انواع نظارت

نظارت بردستگاه‌های اداری یکی از مسائل مهم حقوق عمومی است. این مسئله همواره مورد توجه مردان سیاست و امور عمومی بوده است؛ چه کیفیت اداره سازمان‌های عمومی، انعکاس مستقیمی در

سیاست دارد، هم‌چنانکه سیاست نیز در اداره امور بی‌تأثیر نیست. کنترل اداره باید طوری تعبیه شود که بتوان به آسانی اعمال و فعالیت‌های اداره را با قوانین، روش‌ها و خط‌مشی‌هایی که از طرف هیئت حاکم و قدرت سیاسی وضع شده است، مطابقت داد و از صحت اجرای آن اطمینان حاصل کرد.

الف) نظارت سیاسی یا پارلمانی

این وظیفه نمایندگان ملت است که از راه‌های مختلف به‌ویژه بودجه، نظارت و مراقبت نمایند تا سازمان‌های اداری از حدود مقررات قانونی و سیاست تعیینی منحرف نشوند. با آنکه اختیار بازرسی دستگاه‌ها در تمام کشورها برای پارلمان شناخته شده است، اما اجرای آن در عمل مواجه با مانع عمدتاً سیاسی است که در نتیجه از کیفیت و اهمیت آن می‌کاهد.

به طور کلی راه‌های کنترل پارلمانی اقسام متعددی دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱ - رسیدگی به شکایات؛

۲ - سؤال؛

۳ - استیضاح؛

۴ - تحقیق و تفحص

۵ - تصویب قانون

۶ - تصویب اعتبار پیشنهادی دولت و یا تقلیل و یا رد آن به عنوان مخالفت با سیاست دولت.

ب - نظارت اداری

کنترل و نظارت اداری، در حقیقت نظارت بر خود است. بدین معنی که دستگاه اداری توسط مامورانی بر اعمال خود نظارت می‌کند و منظور از آن مطابقت دادن اعمال اداره با قانون، مقتضیات، اقتصاد و کارایی است. کنترل اداری باید طوری باشد که بتواند به خوبی و به آسانی اعمال و اقدامات اداره را در نیل به هدف‌های فوق بررسی و ارزیابی کند.

نظارت درونی بر اعمال اداره توسط ارکان مختلف دولت صورت می‌گیرد و در یک تقسیم‌بندی به دو صورت نظارت سلسله‌مراتبی و نظارت قیمومتی صورت می‌گیرد.

از راه‌های کنترل و نظارت اداری می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱ - **نظارت تامینی و نظارت تنبیهی**: نظارت تامینی یا پیش‌گیری، این امکان را می‌دهد که بتوان پیش از فوت وقت، از وقوع تخلفات و اشتباهات جلوگیری کرد. نظارت تنبیهی پس از اخذ تصمیم و یا اجرای آن است.

۲ - **نظارت نوبتی و نظارت غیر مترقبه**: نظارت ممکن است به طور مستمر و در نوبت‌های تعیین شده از قبل و یا آن‌که به طور غیر مترقبه بر اساس شکایت ارباب مراجعه انجام شود.

۳ - **نظارت بر اساس مدارک و نظارت در محل**: در نظارت اولی، بازرس، بر اساس مدارک و اسنادی که از طرف سازمان مورد بازرسی، در اختیار او گذاشته می‌شود، بازرسی می‌کند ولی در نظارت دومی، بازرس، به طور غیر مترقبه و بدون اطلاع قبلی، در محل، حاضر شده و به بازرسی اقدام می‌نماید.

۴ - **نظارت یک جانبه و نظارت تدافعی**: در نظارت یک جانبه، بازرس، به موضوع رسیدگی نموده بر اساس مدارک و دلایل موجود، نظر خود را اعلام می‌نماید. وی در نظارت خود به عقاید و نظریات کسانی، که درباره آنان بازرسی می‌کند، توجه ندارد و این عقائد را در قضاوتها و اظهارنظرهای خود دخالت نمی‌دهد. ولی در نظارت تدافعی، بازرسی جنبه تدافعی و تفتیشی دارد - اشخاصی که درباره آنها بازرسی میشود حق دارند از خود دفاع نمایند و اظهاراتی بنمایند که بازرس آنها را در نظر می‌گیرد.

ج - نظارت قضایی

کنترل قضایی اداره از اقسام کنترل بیرونی بوده و در واقع محصول تفکراتی است که پیرامون اصل تفکیک قوا شکل گرفته‌اند و در مجموع رسالت تحقق اصل حاکمیت قانون را اداره به عهده دارد و عمدتاً توسط آن بخش از قوه قضاییه اعمال می‌شود که به طور اختصاصی صلاحیت رسیدگی به دعاوی اداری را داراست.

بند سوم - ساختار کلی سیستم نظارتی در کشور

الف - نهادهای نظارتی قوه مجریه

۱- سازمان برنامه و بودجه : نظارت مستمر بر اجرای برنامه-ها و پیشرفت سالانه آنها

۲- وزارت اطلاعات

۳- وزارت اقتصاد و دارایی

۱- ۳ - ذی حسابی (سازمان-هایی که مشمول قانون محاسبات عمومی قرار دارند ذی حساب دارند) - نظارت بر امور مالی و محاسباتی و نگاهداری و تنظیم حسابها بر طبق قانون و ضوابط و مقررات مربوط و صحت و سلامت آنها - نظارت بر حفظ اسناد و دفاتر مالی - نگاهداری و تحویل و تحول وجوه و نقدینه‌ها و سپرده‌ها و اوراق بهادار - نگاهداری حساب اموال دولتی و نظارت بر اموال مذکور

۲- ۳ - سازمان حسابرسی - سازمان حسابرسی به انجام وظایف بازرسی قانونی و امور حسابرسی کلیه دستگاه-هایی که بر طبق اصول ۴۴ و ۴۵ قانون اساسی که مالکیت عمومی بر آنها مترتب می-باشد از قبیل بانک-ها و مؤسسات و شرکت-های بیمه و همچنین شرکت-های دولتی و مؤسسات و سازمان-های انتفاعی دولتی، مراکز تهیه و توزیع وابسته به وزارت بازرگانی، بنیاد مستضعفان و بنیاد شهید و سایر نهادهای انقلاب اسلامی و مؤسسات و شرکت-های تحت پوشش آنها و شرکت-ها و کارخانجات و مؤسساتی که صرفنظر از چگونگی، مالکیت سرمایه آنها به موجب قوانین و مقررات مربوط توسط مدیریت منتخب دولت و یا تحت پوشش دستگاه-های اجرایی اداره می-شوند و سایر دستگاه-های عمومی که طبق اساسنامه و مقررات مورد عمل مکلف به تعیین بازرسی قانونی و انجام حسابرسی و شرکت-ها، مؤسسات و دستگاه-هایی که در مجموع بیش از ۵۰ درصد سرمایه آن-ها به طور مستقیم و یا غیرمستقیم متعلق به دستگاه-های فوق می-باشند.

۳- ۳ - بانک مرکزی - نظارت بر بانک-ها و مؤسسات اعتباری طبق مقررات این قانون - تنظیم مقررات مربوط به معاملات ارزی و تعهد یا تضمین پرداخت-های ارزی با تصویب شورای پول و اعتبار و همچنین نظارت بر معاملات ارزی - نظارت بر معاملات طلا و تنظیم مقررات مربوط به این معاملات با تصویب هیأت وزیران - نظارت بر صدور و ورود پول رایج ایران و تنظیم مقررات مربوط به آن با تصویب شورای پول و اعتبار

۴- بازرسی ویژه ریاست جمهوری - پیگیری اجرای نقشه ملی پیشگیری و مقابله با فساد اداری و اقتصادی و ارتقاء سلامت نظام اداری در دستگاه‌های دولتی و نظارت بر عملکرد آنان در این راه، شناسایی گلوگاه‌ها و عوامل بروز فساد و آسیب‌شناسی آنها و نحوه اجرای اصل (۴۹) قانون اساسی و جلوگیری از تعارض منافع، پیگیری تحقق

شفافیت اقتصادی و تشویق گزارشگران فساد و حمایت از آنها و استفاده از ظرفیت‌های مردمی در پیشگیری و مقابله با فساد، تلاش برای حذف دیوان‌سالاری زائد و فسادخیز اداری و تسهیل صدور مجوزهای قانونی، بازرسی در موضوعات، فرآیندها و مسایل ارجاعی توسط این جانب، پیگیری اصلاح روندها و بسترهای فسادزا در لایه‌های مختلف دولت، تلاش مجددانه برای تمهید مقدمات و اقدام برای پیشگیری، کشف و برخورد قاطع با مفاسد اقتصادی با همکاری بخش‌های نظارتی، حراستی و بازرسی دستگاه‌های اجرایی و در تعامل با سایر قوا، از مهم‌ترین وظایف جناب‌عالی می‌باشد و در این مسیر کلیه دستگاه‌های اجرایی، وزارتخانه‌ها و بخش‌های بازرسی، حراستی و نظارتی دولت موظف به همکاری با جناب‌عالی خواهند بود.

۵ - سازمان ملی استاندارد ایران - نظارت بر اجرای استانداردهای اجباری

۶ - هیات عالی نظارت (موضوع ماده ۲۲ قانون رسیدگی به تخلفات اداری) - به منظور نظارت بر حسن اجرای این قانون در دستگاه‌های مشمول و برای ایجاد هماهنگی در کار هیاتهای رسیدگی به تخلفات اداری "هیات عالی نظارت" به ریاست دبیر کل سازمان امور اداری و استخدامی کشور و عضویت یک نفر نماینده رئیس قوه قضاییه و سه نفر از بین نمایندگان وزرا و یا بالاترین مقام سازمانهای مستقل دولتی تشکیل می‌شود. هیات مزبور در صورت مشاهده موارد زیر از سوی هر یک از هیاتهای بدوی یا تجدید نظر دستگاههای مزبور. تمام یا بعضی از تصمیمات آنها را ابطال و در صورت تشخیص سهل‌انگاری در کار هر یک از هیاتها. هیات مربوط را منحل می‌نماید.

هیات عالی نظارت می‌تواند در مورد کلیه احکامی که در اجرای این قانون و مقررات مشابه صادر شده یا می‌شود بررسی و اتخاذ تصمیم نماید.

الف- عدم رعایت قانون رسیدگی به تخلفات اداری و مقررات مشابه.

ب- اعمال تبعیض در اجرای قانون رسیدگی به تخلفات اداری و مقررات مشابه.

ج- کم‌کاری در امر رسیدگی به تخلفات اداری.

د- موارد دیگر که هیات بنا به مصالحی ضروری تشخیص می‌دهد.

تبصره ۱- تخلفات اداری اعضاء هیاتهای رسیدگی به تخلفات اداری توسط هیاتی که از طرف هیات عالی نظارت تعیین میشود رسیدگی خواهد شد.

تبصره ۲- هیچ یک از اعضاء هیاتهای رسیدگی به تخلفات اداری را نمی‌توان در رابطه با آراء صادره از سوی هیاتهای مذکور تحت تعقیب قضایی قرار داد مگر در صورت اثبات غرض مجرمانه.

تبصره ۳- هیات عالی نظارت می تواند بازرسانی را که به دستگاههای مشمول اعزام نموده و در صورت مشاهده موارد تخلف. کارکنان متخلف را جهت رسیدگی به پرونده آنان به هیاتهای رسیدگی به تخلفات اداری معرفی نماید.

تبصره ۴- در مورد معتادان به مواد مخدر که بر اساس آرای قطعی هیاتهای رسیدگی به تخلفات اداری به مجازاتهای بازخریدی خدمت. بازنشستگی با تقلیل گروه اخراج و انفصال دائم از خدمات دولتی محکوم شده یا می شوند در صورت ترک اعتیاد در مدت شش ماه از تاریخ ابلاغ رای. به تشخیص هیات تجدید نظر. موضوع بر اساس ماده ۲۴ این قانون به هیات عالی نظارت ارجاع می شود.

ب - نهادهای نظارتی قوه مقننه

۱ - دیوان محاسبات کشور - نظارت مستمر مالی به منظور پاسداری از بیت-المال وجوه مصرف شده در مؤسسات و شرکت-های دولتی و مؤسسات عمومی غیردولتی صرفاً منابع دولتی (اصل ۵۵ قانون اساسی)

۲ - تحقیق و تفحص - مجلس شورای اسلامی حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور را دارد. این تحقیق و تفحص باید در مجلس تصویب شود. (اصل ۷۶ قانون اساسی)

۳ - سوال و استیضاح وزیران یا رئیس جمهور - اصول ۸۸ و ۸۹ قانون اساسی

۴ - نظارت مجلس بر مصوبات قوه مجریه : مصوبات دولت نباید مخالف قوانین و مقررات عمومی کشور باشد و به منظور بررسی و اعلام عدم مغایرت آنها با قوانین مزبور باید ضمن ابلاغ برای اجرا به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی برسد (اصل ۸۵ قانون اساسی)

۵ - کمیسیون اصل ۹۰ - «هرکس شکایتی از طرز کار مجلس یا قوه مجریه یا قوه قضائیه داشته باشد، می تواند شکایت خود را کتباً به مجلس شورای اسلامی عرضه کند. مجلس موظف است به این شکایات رسیدگی کند و پاسخ کافی دهد و در مواردی که شکایت به قوه مجریه یا قضائیه مربوط است رسیدگی و پاسخ کافی از آنها بخواهد و در مدت متناسب نتیجه را اعلام نماید و در موردی که مربوط به عموم باشد به اطلاع عامه برساند.»

ج - نهادهای نظارتی در قوه قضائیه

۱ - دیوان عدالت اداری: به منظور رسیدگی به شکایات، تظلمات و اعتراضات مردم نسبت به مأمورین یا واحدها یا آیین-نامه-های (بخشنامه یا دستور - اگر دستور قانونی نباشد-) دولتی و احقاق حقوق آنها، دیوانی به نام دیوان

عدالت اداری زیر نظر رئیس قوه قضائیه تأسیسی می-گردد. حدود اختیارات و نحوه عمل این دیوان را قانون تعیین می-کند. (اصل ۱۷۳ قانون اساسی)

۲- سازمان بازرسی کل کشور - بر اساس حق نظارت قوه قضائیه نسبت به حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه-های اداری سازمانی به نام «سازمان بازرسی کل کشور» زیر نظر رئیس قوه قضائیه تشکیل می-گردد. حدود اختیارات و وظایف این سازمان را قانون تعیین می-کند. (اصل ۱۷۴ قانون اساسی)

۳- دادستانی کل کشور - نظارت بر عملکرد و رفتار قضات سراسر کشور - بازرسی و کشف تخلفات و تقصیرات مستخدمین قضائی - تحقیق در جهات اخلاقی و اعمال و رفتار منافی با حیثیت و شئون قضائی و سوء شهرت کارمندان قضائی و اهمال و مسامحه آنها در انجام وظیفه.

۴- دادسرای انتظامی قضات - رسیدگی به تخلفات قضات

۵- دفتر اجرای اصل ۱۴۲ قانون اساسی - دارایی رهبر، رئیس جمهور، معاونان رئیس جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنان قبل و بعد از خدمت، توسط رئیس قوه قضائیه رسیدگی می شود که بر خلاف حق افزایش نیافته باشد.

۶- هیئت نظارت مرکزی مبنی بر رعایت حقوق شهروندی - دستورالعمل اجرایی بند ۱۵ قانون احترام به آزادیهای مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵

ماده ۱- برای نظارت بر حسن اجرای قانون احترام به آزادیهای مشروع و حفظ حقوق شهروندی، « هیئت نظارت مرکزی» موضوع بند ۱۵ این قانون مرکب از اعضای شورای معاونان قوه قضائیه تشکیل می شود.

تبصره ۱- رئیس قوه قضائیه ریاست هیئت نظارت مرکزی را برعهده دارد. که می تواند آن را به یکی از معاونان خود واگذار کند.

تبصره ۲- از سایر مسئولین ذیربط حسب مورد پس از موافقت رئیس قوه قضائیه دعوت به عمل می آید.

ماده ۲- وظایف هیئت نظارت مرکزی به شرح زیر است:

الف - نظارت بر حسن اجرای قانون یاد شده در کشور و ایجاد رویه واحد؛

ب - اصلاح روشها و انطباق آنها با مقررات؛

ج - بررسی گزارش هیئتهای نظارت و بازرسی استانها و ارزیابی چگونگی اجرای قانون؛

د- اعزام گروههای بازرسی فوقالعاده به دستگاههای مشمول این دستورالعمل؛

ه- ارسال شکایتها و گزارشهای واصله به مرجع مربوط و پیگیری آنها تا رسیدن به نتیجه؛

و- پیشنهاد تشویق و تنبیه براساس گزارش هیئتهای بازرسی؛

ز - تهیه گزارش در خصوص روند اجرای قانون در کشور هر سه ماه یک بار؛

ح - ارائه گزارش از چگونگی روند اجرای قانون هر ۶ ماه یکبار به مردم.

ماده ۳- دبیرخانه هیئت نظارت مرکزی در حوزه دفتر رئیس قوه قضائیه تشکیل و دبیر هیئت از میان دارندگان پایه ۸ قضایی و بالاتر با ابلاغ رئیس قوه قضائیه منصوب می شود.

د- نهادهای خارج از قوای سه-گانه

۱- شورای نگهبان - نظارت قانونی و شرعی بر قوانین و مقررات

۲ - مجمع تشخیص مصلحت نظام (دو وظیفه نظارتی دارد)

اول- هیأت عالی نظارت بر اجرای سیاست-های کلی نظام

دوم - کمیسیون نظارت مجمع تشخیص مصلحت: ارزیابی و سنجش تحقق میزان سیاست-های کلی و حسن اجرای آنها بر مبنای شاخص-های مصوب و تلفیق گزارش-های نظارتی.

۳- بازرسی دفتر مقام معظم رهبری

۴ - شورای نظارت بر سازمان صدا و سیما (اصل ۱۷۵ قانون اساسی)

بخش دوم - نظارت بر قانون گذاری

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، نظارت بر قوانین و مصوبات را بر عهده شورای نگهبان قرار داده است.

بند اول - اقسام نظارت

قانون اساسی، دو نوع نظارت را برای شورای نگهبان برشمرده است. یک نوع، نظارت بر قوانین و مصوبات از لحاظ عدم مغایرت آن با قانون اساسی است. نوع دیگر، نظارت بر قوانین و مقررات از لحاظ عدم مغایرت آن با احکام شرعی است. از نظارت نوع اول به «نظارت قانونی» و از نظارت نوع دوم به «نظارت شرعی» تعبیر می شود:

الف - نظارت قانونی

اصل برتری قانون اساسی، ایجاب می کند که کلیه قوانین و مقررات در چارچوب آن وضع شوند و با هیچ یک از اصول آن تعارضی نداشته باشند. قانون گذار عادی، موظف است در چارچوب قانون اساسی، قانون گذاری کند و به حریم آن تعدی نکند. یکی از وظایف شورای نگهبان، این است که بر مصوبات مقنن نظارت کند و با بررسی دقیق، نسبت به عدم مغایرت آن با اصول قانون اساسی، اطمینان حاصل کند. این مسئله در اصول متعددی از قانون اساسی؛ همچون اصول ۷۱، ۷۲، ۹۱، ۹۴ و ۹۶ ذکر شده است.

ب = نظارت شرعی

در جمهوری اسلامی ایران، احکام اسلام، حاکم است و قانون گذاری بایستی در چارچوب این احکام صورت گیرد. اصل ۴ قانون اساسی از ضرورت انطباق کلیه قوانین و مقررات با موازین شرعی سخن گفته است و مرجع تشخیص آن را نیز فقهای شورای نگهبان قرار داده است. علاوه بر آن، در اصل ۹۶ آمده است: «تشخیص عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی با احکام اسلام با اکثریت فقهای شورای نگهبان است.»

بنابراین به مجلس شورای اسلامی یا هیچ نهاد تصمیم گیرنده دیگری اجازه داده نشده است که بر خلاف احکام شرعی، مصوبه ای داشته باشند.

بند دوم - کیفیت نظارت

در مورد کیفیت اعمال نظارت، اصول ۹۴ تا ۹۷ قانون اساسی تشریفات را معین کرده است که در زیر بیان می شود.

الف - ارسال مصوبات مجلس به شورای نگهبان

طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران کلیه مصوبات مجلس باید به شورای نگهبان ارسال شود و شورا آنها را بررسی و نظر خود را اعلام دارد و هیچ مصوبه ای بدون ارسال به شورای نگهبان و اعلام نظر شورا بر عدم مغایرت آن با قانون اساسی و موازین شرع عنوان «قانون» پیدا نمی کند. قانون اساسی در اصل ۹۴ لازم دانسته است که تمام مصوبات مجلس شورای اسلامی جهت بررسی به شورای نگهبان ارسال شود. این اصل می گوید:

«کلیه مصوبات مجلس شورای اسلامی باید به شورای نگهبان فرستاده شود. شورای نگهبان موظف است آن را حداکثر ظرف ده روز از تاریخ وصول از نظر انطباق بر موازین اسلام و قانون اساسی مورد بررسی قرار دهد و چنانچه آن را مغایر ببیند برای تجدیدنظر به مجلس بازگرداند. در غیر این صورت، مصوبه قابل اجرا است.»

قانون اساسی با به کار بردن تعبیر «کلیه مصوبات»، بر عمومیت اصل نظارتی شورای نگهبان تأکید کرده است. مصوبات مجلس شورای اسلامی انواعی دارد: مصوبات دائمی، مصوبات آزمایشی، مصوبات مربوط به بودجه، عهدنامه‌ها و موافقت-نامه‌های بین‌المللی و...؛ تمامی این مصوبات، باید جهت انطباق با قانون اساسی و موازین شرعی به شورای نگهبان ارسال شود.

دو نوع از مصوبات مجلس از ارسال به شورای نگهبان استثنا شده است. آن دو عبارت‌اند از: «تصویب اعتبارنامه نمایندگان مجلس شورای اسلامی» و «انتخاب شش نفر حقوق-دان عضو شورای نگهبان». (اصل ۹۳)

لازم به ذکر است مجلس شورای اسلامی علاوه بر قانون-گذاری، اقدامات دیگری نیز انجام می‌دهد که در بحث نظارت قابل تأمل است؛ مانند رأی اعتماد یا عدم اعتماد به وزراء، انتخاب هیئت رئیسه مجلس و مانند آن. پرسش این است که آیا اصل نظارتی شورای نگهبان شامل این موارد هم می‌شود؟ در این باره می‌توان «مصوبات» مجلس را از «تصمیمات» آن تفکیک کرد و تصمیمات را از شمول اصل نظارت مستثنا دانست؛ مواردی مثل رأی اعتماد به وزراء یا انتخاب حقوق-دانان یا انتخاب هیئت رئیسه، تصمیم‌گیری است نه تصویب و قانون‌گذاری. به همین دلیل از اصل نظارت استثنا می‌شود.

ب - مهلت اظهار نظر شورای نگهبان

اصل ۹۴ مقرر داشته است که شورای نگهبان باید حداکثر ظرف مدت ده روز از تاریخ وصول، آن را بررسی نماید و اگر مغایرتی با قانون اساسی یا احکام شرعی در آن مشاهده کرد، جهت تجدید نظر به مجلس گزارش کند.

ممکن است به دلیل تراکم کار یا حجم بالای مصوبات مجلس، شورای نگهبان قادر نباشد ظرف ده روز مصوبه را بررسی کند و مهلت بیشتری لازم داشته باشد؛ در این صورت، می‌تواند حداکثر ده روز دیگر مهلت بخواهد که اصطلاحاً به آن «استمهال» گفته می‌شود. اصل ۹۵ قانون اساسی در این خصوص می‌گوید:

«در مواردی که شورای نگهبان مدت ده روز را برای رسیدگی و اظهار نظر نهایی کافی نداند، می‌تواند از مجلس شورای اسلامی حداکثر برای ده روز دیگر با ذکر دلیل، خواستار تمدید وقت شود.»

بدین ترتیب، هرگاه شورای نگهبان پس از ده روز یا در صورت استمهال پس از بیست روز راجع به مصوبه-ای اظهار نظر نکرده باشد، این مصوبه قابل اجرا تلقی خواهد شد.

ج - دامنه شمول نظارت

تردیدی نیست که در نظام جمهوری اسلامی، بایستی تمامی قوانین و مقررات منطبق بر قانون اساسی و شرع مقدس باشد و به تعبیری دقیق‌تر، مغایر با اصول قانون اساسی و احکام شرعی نباشد. در اصل ۴ قانون اساسی به صراحت آمده است: «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد...».

این عبارت با تعمیمی که در آن به کار رفته است، دامنه وسیعی دارد و هیچ قانون یا مقرره‌ای از عموم آن خارج نمی‌باشد. بنابراین، اصل مغایر نبودن قوانین و مقررات با احکام شرعی، یک اصل غیر قابل تشکیک است. اگرچه در اصل ۴، مسئله انطباق قوانین و مقررات با قانون اساسی ذکر نشده است، ولی از اصول دیگر قانون اساسی این مسئله نیز روشن می‌شود؛ زیرا علاوه بر اصل ۴، اصول دیگری از قانون اساسی بر این اصل دلالت نموده است؛ مانند اصل ۷۲ (مصوبات مجلس شورای اسلامی)، اصل ۸۵ (مصوبات قوه مجریه)، اصل ۱۰۵ (مصوبات شوراها). از این اصول استفاده می‌شود که هر مصوبه‌ای، از هر مرجعی در نظام جمهوری اسلامی، در صورتی معتبر بوده و قابل اجرا است که مغایر با قانون اساسی و شریعت مقدس اسلام نباشد. به عبارت دیگر، اصل عدم مغایرت قوانین و مقررات با قانون اساسی و احکام شرعی، عام بوده و استثنا ناپذیر است.

۱- مصوبات مجلس شورای اسلامی

تردیدی نیست که نظارت بر مصوبات مجلس شورای اسلامی، با شورای نگهبان است. حتی می‌توان گفت علت اصلی تشکیل شورای نگهبان، پاسداری از احکام اسلام و قانون اساسی از لحاظ عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی، با آن دو می‌باشد (اصل ۹۱).

۲ - مصوبات قوه مجریه

مطابق اصل ۸۵ قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی می‌تواند تصویب دائمی اساسنامه سازمان‌ها، شرکت‌ها، مؤسسات دولتی یا وابسته به دولت را به دولت واگذار نماید. در همین اصل، تأکید شده است که «در این صورت، مصوبات دولت نباید با اصول و احکام مذهب رسمی کشور و یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد. تشخیص این امر به ترتیب مذکور در اصل نود و ششم با شورای نگهبان است».

علاوه بر این، دولت برای اجرای قوانین، اقدام به وضع آیین‌نامه و تصویب‌نامه یا صدور بخش‌نامه می‌کند که به صراحت اصل ۱۳۸، این مقررات نیز نباید با متن و روح قوانین کشور مخالف باشد. کنترل این سه قسم از مقررات بر عهده چه کسی است؟ ذیل اصل ۱۳۸، برای رئیس مجلس شورای اسلامی نوعی حق نظارت بر این قسم از مقررات پیش‌بینی کرده است. در این اصل آمده است: «... به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی می‌رسد تا در صورتی که آنها را بر خلاف قوانین بیابد با ذکر دلیل، برای تجدیدنظر به هیئت وزیران بفرستد». با این وجود، در همین اصل، نظارت شرعی بر این قسم مقررات مسکوت مانده است. به نظر می‌رسد بر اساس اطلاق اصل ۴ قانون اساسی که تشخیص انطباق کلیه قوانین و مقررات با موازین شرع را بر عهده فقهای شورای نگهبان قرار داده است، نظارت شرعی بر این مقررات نیز بر عهده شورای نگهبان است.

در اصل ۱۷۰، ابطال مقررات مغایر با شرع، به دیوان عدالت اداری سپرده شده است، لکن باید توجه داشت که «ابطال» مقررات مغایر با شرع، با «تشخیص» مقررات مغایر با شرع متفاوت است. به همین دلیل، ماده ۴۱ قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۱۳۸۵، مقرر داشته است که دیوان در مورد مغایرت یا عدم مغایرت مقررات دولتی با احکام شرعی، باید از شورای نگهبان استعلام نماید. بنابراین، تشخیص مغایرت با شورای نگهبان و ابطال مقررات مغایر، با دیوان عدالت است.

۳- مصوبات شوراها

به موجب اصل ۱۰۵، مصوبات شوراها نباید مغایر با موازین اسلامی و قوانین کشور باشد. گرچه در قانون اساسی نصی در این خصوص مشاهده نمی‌شود. به نظر می‌رسد که مرجع اظهار نظر در خصوص مصوبات شوراها، شورای نگهبان است؛ زیرا اصل ۴ قانون اساسی، تشخیص انطباق کلیه قوانین و مقررات با موازین اسلام را به شورای نگهبان موکول کرده است. بی‌گمان، مصوبات شوراها نیز جزئی از مقررات کشور محسوب می‌گردد. بنابراین، از اصل ۴ فهمیده می‌شود که نظارت شرعی بر مصوبات شوراها، با شورای نگهبان است.

۴ - قوانین پیش از انقلاب و مصوبات شورای انقلاب

شورای نگهبان در یک نظریه تفسیری، خود را برای بررسی قوانین پیش از انقلاب و شورای انقلاب، صالح دانسته و در پاسخ به استفساریه شورای عالی قضایی مقرر داشته است: «مستفاد از اصل چهارم قانون اساسی این است که به طور اطلاق، کلیه قوانین و مقررات در تمام زمینه‌ها باید مطابق با موازین اسلام باشد و تشخیص این امر به عهده فقهای شورای نگهبان است...».

بخش سوم - نظارت قضایی بر اعمال و تصمیمات اداری

نظارت قضایی بر اعمال و تصمیمات اداری شامل موارد ذیل است:

- ۱ - نظارت دیوان عالی کشور بر حسن اجرای قوانین (موضوع اصل ۱۶۱ قانون اساسی)؛
  - ۲ - نظارت دیوان عدالت اداری بر تصمیمات یا مصوبات مقامات و نهادهای اجرایی (موضوع اصول ۱۷۱ و ۱۷۳ قانون اساسی)؛
  - ۳ - نظارت موردی قضات بر مقررات دولتی مغایر شرع و قانون و عدم اجرای آنها (موضوع اصل ۱۷۱ قانون اساسی)؛
  - ۴ - نظارت سازمان بازرسی کل کشور (موضوع اصل ۱۷۴ قانون اساسی).
- در ادامه پس طرح انواع نظارت در نظام حقوق اداری ایران، دادرسی اداری در نهاد دیوان عدالت اداری به عنوان بالاترین و مهم‌ترین نهاد کنترل قضایی اعمال اداری مورد بررسی قرار گرفته و از رهگذر بررسی ماهیت دادرسی از نقطه نظر استیفای منفعت عمومی و حقوق عمومی آسیب‌شناسی و در نهایت نهاد دادستانی اداری به عنوان سازوکاری مناسب در احقاق حقوق عامه طرح و پیشنهاد خواهد شد.

بند اول - دادرسی در دیوان عدالت اداری

الف - تشکیلات دیوان عدالت اداری

ماده ۱ - در اجرای اصل یکصد و هفتاد و سوم (۱۷۳) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بمنظور رسیدگی به شکایات، تظلمات و اعتراضات مردم نسبت به مأموران، ادارات و آئین‌نامه‌های دولتی خلاف قانون یا شرع یا خارج از حدود اختیارات مقام تصویب‌کننده، دیوان عدالت اداری که در این قانون به اختصار «دیوان» نامیده می‌شود زیر نظر رئیس قوه قضائیه تشکیل می‌گردد.

ماده ۲ - دیوان در تهران مستقر است و متشکل از شعب بدوی، تجدیدنظر، هیأت عمومی و هیأت‌های تخصصی می‌باشد. تشکیلات قضائی، اداری و تعداد شعب دیوان با تصویب رئیس قوه قضائیه تعیین می‌شود.

ماده ۶- به منظور تسهیل در دسترسی مردم به خدمات دیوان، دفاتر اداری دیوان در محل دادگستری یا دفاتر بازرسی کل کشور در هر یک از مراکز استان‌ها تأسیس می‌گردد. این دفاتر وظایف زیر را به عهده دارند:

الف- راهنمایی و ارشاد مراجعان

ب- پذیرش و ثبت دادخواست‌ها و درخواست‌های شاکیان

پ- ابلاغ نسخه دوم شکایات یا آرا صادر شده از سوی دیوان در حوزه آن دفتر که از طریق نمابر یا پست الکترونیکی یا به هر طریق دیگری از دیوان دریافت کرده‌اند.

ث- انجام دستورات واحد اجرای احکام دیوان در حوزه مربوط به آن دفتر.

ماده ۸- هیأت عمومی دیوان با شرکت حداقل دو سوم قضات دیوان به ریاست رئیس دیوان و یا معاون قضائی وی تشکیل می‌شود و ملاک صدور رأی، نظر اکثریت اعضای حاضر است.

ماده ۹- واحد اجرای احکام دیوان زیر نظر رئیس دیوان یا معاون وی، انجام وظیفه می‌نماید که از تعداد کافی دادرس اجرای احکام، مدیر دفتر و کارمند برخوردار است.

بخش دوم- آئین دادرسی

فصل اول- صلاحیت

ماده ۱۰- صلاحیت و حدود اختیارات دیوان به قرار زیر است:

۱- رسیدگی به شکایات و تظلمات و اعتراضات اشخاص حقیقی یا حقوقی از:

الف- تصمیمات و اقدامات واحدهای دولتی اعم از وزارتخانه‌ها و سازمانها و مؤسسات و شرکتهای دولتی و شهرداری‌ها و سازمان تأمین اجتماعی و تشکیلات و نهادهای انقلابی و مؤسسات وابسته به آنها.

ب- تصمیمات و اقدامات مأموران واحدهای مذکور در بند «الف» در امور راجع به وظایف آنها.

۲- رسیدگی به اعتراضات و شکایات از آرا و تصمیمات قطعی هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری و کمیسیون‌هایی مانند کمیسیون‌های مالیاتی، هیأت حل اختلاف کارگر و کارفرما، کمیسیون موضوع ماده (۱۰۰) قانون شهرداری‌ها منحصرأ از حیث نقض قوانین و مقررات یا مخالفت با آنها

۳- رسیدگی به شکایات قضات و مشمولان قانون مدیریت خدمات کشوری و سایر مستخدمان واحدها و مؤسسات مذکور در بند (۱) و مستخدمان مؤسساتی که شمول این قانون نسبت به آنها محتاج ذکر نام است اعم از لشکری و کشوری از حیث تضییع حقوق استخدامی

تبصره ۱- تعیین میزان خسارات وارده از ناحیه مؤسسات و اشخاص مذکور در بندهای (۱) و (۲) این ماده پس از صدور رأی در دیوان بر وقوع تخلف با دادگاه عمومی است.

تبصره ۲- تصمیمات و آرا دادگاه‌ها و سایر مراجع قضائی دادگستری و نظامی و دادگاه‌های انتظامی قضات دادگستری و نیروهای مسلح قابل شکایت در دیوان عدالت اداری نمی‌باشد.

ماده ۱۱- در صورتی که تصمیمات و اقدامات موضوع شکایت، موجب تضییع حقوق اشخاص شده باشد، شعبه رسیدگی کننده، حکم بر نقض رأی یا لغو اثر از تصمیم و اقدام مورد شکایت یا الزام طرف شکایت به اعاده حقوق تضییع شده، صادر می‌نماید.

تبصره- پس از صدور حکم و قطعیت آن بر اساس ماده فوق، مرجع محکوم علیه علاوه بر اجرای حکم، مکلف به رعایت مفاد آن در تصمیمات و اقدامات بعدی خود در موارد مشابه است.

ماده ۱۲- حدود صلاحیت و وظایف هیأت عمومی دیوان به شرح زیر است:

۱- رسیدگی به شکایات، تظلمات و اعتراضات اشخاص حقیقی یا حقوقی از آئین‌نامه‌ها و سایر نظامات و مقررات دولتی و شهرداری‌ها و مؤسسات عمومی غیردولتی در مواردی که مقررات مذکور به علت مغایرت با شرع یا قانون و یا عدم صلاحیت مرجع مربوط یا تجاوز یا سوءاستفاده از اختیارات یا تخلف در اجرای قوانین و مقررات یا خودداری از انجام وظایفی که موجب تضييع حقوق اشخاص می‌شود.

۲- صدور رأی وحدت رویه در موارد مشابه که آرا متعارض از شعب دیوان صادر شده باشد.

۳- صدور رأی ایجاد رویه که در موضوع واحد، آرا مشابه متعدد از شعب دیوان صادر شده باشد.

تبصره - رسیدگی به تصمیمات قضائی قوه قضائیه و صرفاً آئین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و تصمیمات رئیس قوه قضائیه و مصوبات و تصمیمات شورای نگهبان، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجلس خبرگان و شورای عالی امنیت ملی از شمول این ماده خارج است.

ماده ۱۳- اثر ابطال مصوبات از زمان صدور رأی هیأت عمومی است مگر در مورد مصوبات خلاف شرع یا در مواردی که به منظور جلوگیری از تضييع حقوق اشخاص، هیأت مذکور اثر آن را به زمان تصویب مصوبه مترتب نماید.

فصل دوم- ترتیب رسیدگی

مبحث اول- رسیدگی در شعب بدوی

اول - دادخواست

ماده ۱۶- رسیدگی در شعب دیوان، مستلزم تقدیم دادخواست است. دادخواست باید به زبان فارسی روی برگه‌های مخصوص، تنظیم شود.

تبصره ۱- پرونده‌هایی که با صدور قرار عدم صلاحیت از مراجع قضائی دیگر به دیوان ارسال می‌شود، نیازی به تقدیم دادخواست و پرداخت هزینه دادرسی ندارد.

تبصره ۲- از زمان تصویب این قانون مهلت تقدیم دادخواست، راجع به موارد موضوع بند (۲) ماده (۱۰) این قانون، برای اشخاص داخل کشور سه ماه و برای افراد مقیم خارج از کشور، شش ماه از تاریخ ابلاغ رأی یا تصمیم قطعی مرجع مربوط مطابق قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی) است. مراجع مربوط مکلفند در رأی یا تصمیم خود تصریح نمایند که رأی یا تصمیم آنها ظرف مدت مزبور در دیوان قابل اعتراض است. در مواردی که ابلاغ واقعی نبوده و ذی‌نفع ادعای عدم اطلاع از آن را بنماید شعبه دیوان در ابتداء به موضوع ابلاغ رسیدگی می‌نماید. در مواردی که به موجب قانون سابق، اشخاصی قبلاً حق شکایت در مهلت بیشتری داشته‌اند، مهلت مذکور، ملاک محاسبه است.

ماده ۱۷- شعب دیوان به شکایتی رسیدگی می‌کنند که شخص ذی‌نفع یا وکیل یا قائم‌مقام یا نماینده قانونی وی، رسیدگی به شکایت را برابر قانون، درخواست کرده باشد.

ماده ۱۸- دادخواست باید حاوی نکات زیر باشد:

الف- مشخصات شاکی

۱- نام و نام خانوادگی، نام پدر، تاریخ تولد، کد ملی، شغل، تابعیت و اقامتگاه برای اشخاص حقیقی

۲- نام، شماره ثبت، اقامتگاه اصلی و شماره تلفن تماس برای اشخاص حقوقی

ب- مشخصات طرف شکایت

نام و نام خانوادگی، سمت و نشانی دقیق محل کار مأمور دولت در صورت امکان

نام کامل دستگاه‌های موضوع ماده (۱۰) این قانون

پ- نام و نام خانوادگی و اقامتگاه وکیل یا قائم‌مقام و یا نماینده قانونی شاکی، در صورت تقدیم

دادخواست توسط آنان

ت- موضوع شکایت و خواسته

ث- شرح شکایت

ج- مدارک و دلایل مورد استناد

ج- امضا یا اثر انگشت شاکی یا وکیل یا قائم مقام و یا نماینده قانونی وی و یا امضا و مهر شخص حقوقی ذیل دادخواست

ح- مدرک اثبات کننده سمت برای اشخاص حقوقی و نمایندگان قانونی

تبصره- شاکی می تواند علاوه بر نشانی پستی، نشانی پست الکترونیکی یا شماره تلفن همراه یا نمابر خود را به منظور ابلاغ اوراق اعلام نماید که در این صورت امر ابلاغ به یکی از طرق مزبور کافی است.

ماده ۲۰- شاکی باید رونوشت یا تصویر خوانا و گواهی شده اسناد و مدارک مورد استناد خود را پیوست دادخواست نماید.

تبصره ۱- تصویر یا رونوشت مدارک باید به وسیله دبیرخانه و یا دفاتر شعب دیوان و یا دفاتر اداری مستقر در مراکز استان ها و یا دفاتر دادگاه های عمومی، دفاتر اسناد رسمی، وکیل شاکی یا واحدهای دولتی و عمومی تصدیق شود. در صورتی که رونوشت یا تصویر سند، خارج از کشور تهیه شده باشد، مطابقت آن با اصل، باید در دفتر یکی از سفارتخانه ها یا کنسولگری ها و یا دفاتر نمایندگی های جمهوری اسلامی ایران، گواهی شود.

تبصره ۲- در مواردی که تصدیق اسناد و مدارک مربوط به واحدهای دولتی و عمومی از سوی شاکی ممکن نباشد و یا اینکه اساساً شاکی نتواند تصویری از آنها ارائه نماید، دیوان مکلف به پذیرش دادخواست است و باید تصویر مصدق اسناد را از دستگاه مربوطه مطالبه نماید.

ماده ۲۳- دادخواست و ضمائم آن باید به تعداد طرف شکایت به اضافه یک نسخه تهیه شود.

ماده ۲۷- چنانچه دادخواست، فاقد نام و نام خانوادگی شاکی یا اقامتگاه وی باشد، به موجب قرار مدیر دفتر شعبه، رد می شود. این قرار قطعی است، ولی صدور آن، مانع طرح مجدد شکایت نیست.

ماده ۲۸- در صورتی که هر یک از موارد مذکور در بندهای (ب) تا (ث) و (ج) ماده (۱۸) این قانون در دادخواست رعایت نشده باشد و یا دادخواست از جهت شرایط مقرر در مواد (۱۹) الی (۲۳) این

قانون نقص داشته باشد، مدیر دفتر شعبه ظرف دو روز **نقایص دادخواست** را طی اخطاریه‌ای به طور مستقیم یا از طریق دفاتر مستقر در مراکز استان‌ها به شاکی اعلام می‌کند. شاکی، ده روز از تاریخ ابلاغ اخطاریه، فرصت رفع نقص دارد و چنانچه در مهلت مذکور اقدام به رفع نقص ننماید، دادخواست بموجب قرار مدیر دفتر یا جانشین او، رد می‌گردد. این قرار ظرف ده روز از تاریخ ابلاغ، قابل اعتراض در همان شعبه دیوان است. رسیدگی به اعتراض نسبت به رد دادخواست، توسط رئیس یا دادرسی علی‌البدل شعبه انجام می‌شود و پس از صدور دستور توسط قاضی مزبور، مراتب توسط مدیر دفتر شعبه به معترض ابلاغ می‌گردد. این تصمیم قطعی است، ولی رد دادخواست، مانع طرح مجدد شکایت نیست.

ماده ۲۹- پس از ارجاع دادخواست به شعبه، مدیر دفتر شعبه آن را پس از تکمیل بلافاصله در اختیار قاضی شعبه قرار می‌دهد. قاضی شعبه دیوان در صورت احراز صلاحیت و کامل بودن پرونده، آن را با صدور دستور **ارسال یک نسخه از دادخواست و ضمائم آن به طرف شکایت**، به دفتر اعاده می‌کند تا پس از ابلاغ دادخواست و ضمائم آن به طرف شکایت، در جریان رسیدگی قرار گیرد.

تبصره- چنانچه پرونده‌ای مشمول تبصره ماده (۹۰) این قانون باشد، شعبه دیوان خارج از نوبت و بدون ابلاغ دادخواست و ضمائم آن به طرف شکایت، به آن رسیدگی و رأی صادر می‌نماید.

ماده ۳۰- طرف شکایت موظف است **ظرف یک ماه** از تاریخ ابلاغ، نسبت به **ارسال پاسخ** اقدام کند. عدم وصول پاسخ، مانع رسیدگی نیست و شعبه با توجه به مدارک موجود، به پرونده رسیدگی و مبادرت به صدور رأی می‌نماید.

تبصره- در صورتی که طرف شکایت بدون عذر موجه از دادن پاسخ در موعد مقرر در این ماده خودداری نماید شعبه رسیدگی کننده، **متخلف را به سه ماه تا یک سال انفصال از خدمت محکوم** می‌نماید. این حکم ظرف بیست روز قابل تجدیدنظر در شعب تجدیدنظر است.

دوم- دستور موقت

ماده ۳۴- در صورتی که شاکی ضمن طرح شکایت خود یا پس از آن مدعی شود که اجرای اقدامات یا تصمیمات یا آرا قطعی یا خودداری از انجام وظیفه توسط اشخاص و مراجع مذکور در ماده (۱۰) این قانون، سبب **ورود خسارتی می‌گردد که جبران آن غیرممکن یا متعسر است**، می‌تواند تقاضای صدور دستور موقت نماید. پس از طرح شکایت اصلی، درخواست صدور دستور موقت باید تا قبل از ختم رسیدگی، به دیوان ارائه شود. این درخواست مستلزم پرداخت هزینه دادرسی نیست.

ماده ۳۵- شعبه رسیدگی کننده در صورت احراز ضرورت و فوریت موضوع، برحسب مورد، دستور موقت مبنی بر توقف اجرای اقدامات، تصمیمات و آرا مزبور یا انجام وظیفه، صادر می‌نماید.

ماده ۳۹- سازمانها، ادارات، هیأتها و مأموران طرف شکایت پس از صدور و ابلاغ دستور موقت، مکلفند طبق آن اقدام نمایند و در صورت استنکاف، شعبه صادرکننده دستور موقت، متخلف را به انفصال از خدمت به مدت شش ماه تا یک سال و جبران خسارت وارده محکوم می‌نماید.

سوم- رسیدگی و صدور رأی

ماده ۴۱- شعبه رسیدگی کننده می‌تواند هرگونه تحقیق یا اقدامی را که لازم بداند انجام دهد یا آن را از ضابطان قوه قضائیه و مراجع اداری بخواهد و یا به سایر مراجع قضائی نیابت دهد. **ضابطان و مراجع مزبور** مکلفند ظرف مهلتی که شعبه دیوان تعیین می‌کند، تحقیقات و اقدامات خواسته شده را انجام دهند. تخلف از این ماده حسب مورد مستلزم مجازات اداری یا انتظامی است.

ماده ۴۳- شعبه دیوان می‌تواند هر یک از طرفین دعوا را برای ادای توضیح دعوت نماید و در صورتی که شکایت از ادارات و واحدهای مذکور در ماده (۱۰) این قانون باشد، **طرف شکایت مکلف به معرفی نماینده** است.

تبصره ۲- در صورتی که طرف شکایت، شخص حقیقی یا نماینده شخص حقوقی باشد و پس از احضار، بدون عذر موجه، از حضور جهت ادای توضیح خودداری کند، شعبه او را **جلب** می‌نماید یا به **انفصال موقت** از خدمات دولتی به مدت یک ماه تا یک سال محکوم می‌کند.

تبصره ۳- عدم تعیین نماینده توسط طرف شکایت یا عدم حضور شخص معرفی شده در مهلت اعلام شده از سوی شعبه دیوان، موجب انفصال موقت از خدمات دولتی از دو ماه تا یک سال است.

ماده ۴۴- در صورت درخواست رئیس دیوان یا هر یک از شعب دیوان، کلیه واحدهای دولتی، شهرداریها و سایر مؤسسات عمومی و مأموران آنها مکلفند ظرف یک ماه از تاریخ ابلاغ نسبت به ارسال اسناد و پرونده‌های مورد مطالبه اقدام نمایند و در صورتی که ارسال اسناد ممکن نباشد، دلایل آن را به دیوان اعلام کنند. در صورت موجه ندانستن دلایل توسط دیوان و مطالبه مجدد و امتناع از ارسال ظرف یک ماه، مستنکف، به حکم شعبه به انفصال موقت از خدمات دولتی از یک ماه تا یک سال یا کسر یک سوم حقوق و مزایا به مدت سه ماه تا یک سال محکوم می‌شود. این امر حسب مورد مانع اختیار دیوان برای اقدام مقتضی در جهت دستیابی به دلایل و مدارک مورد نیاز یا صدور رأی طبق مدارک و قرائن موجود در پرونده نیست.

مطالبه اسناد طبقه‌بندی شده مطابق مقررات مربوط صورت می‌گیرد.

تبصره- شعبه دیوان مکلف است علاوه بر موارد مذکور در این ماده مراتب امتناع مسؤول مربوطه از انجام وظایف قانونی را جهت تعقیب کیفری به مرجع قضائی صالح اعلام نماید.

ماده ۵۰- هرگاه رسیدگی دیوان منوط به اثبات امری باشد که در صلاحیت مرجع دیگری است، قرار اناطه صادر و مراتب به طرفین ابلاغ می‌شود.

ماده ۵۳- در صورت احراز هر یک از جهات زیر، شعبه دیوان حتی قبل از ارسال دادخواست و ضمائم به طرف شکایت، قرار رد شکایت صادر می‌کند:

الف- شاکی برای طرح شکایت، اهلیت قانونی نداشته باشد.

ب- شاکی در شکایت مطروحه ذی‌نفع نباشد.

پ- شکایت متوجه طرف شکایت نباشد.

ت- شکایت خارج از موعد قانونی، مطرح شده باشد.

ث- شکایت طرح شده از حیث موضوع قبلاً بین همان اشخاص یا اشخاصی که اصحاب دعوی، قائم مقام آنان هستند، رسیدگی و حکم قطعی نسبت به آن صادر شده باشد.

ج- موجبات رسیدگی به شکایت، منتفی شده باشد.

ماده ۵۸- شعبه دیوان پس از رسیدگی و تکمیل تحقیقات، ختم رسیدگی را اعلام و ظرف یک هفته مبادرت به انشا رأی می نماید.

ماده ۵۹- دادنامه باید حاوی نکات زیر باشد:

الف- تاریخ، شماره دادنامه، شماره پرونده

ب- مرجع رسیدگی و نام و نام خانوادگی رئیس یا دادرش شعبه

پ- مشخصات شاکی و وکیل یا قائم مقام و یا نماینده قانونی او با قید اقامتگاه

ت- مشخصات طرف شکایت و وکیل یا نماینده قانونی او با قید اقامتگاه

ث- موضوع شکایت و خواسته

ج- گردش کار، متضمن خلاصه شکایت و دفاع طرف شکایت، تحقیقات انجام شده و اشاره به نظریه مشاور، در صورتی که طبق ماده (۷) این قانون، پرونده به مشاور ارجاع شده باشد و تصریح به اعلام ختم رسیدگی.

چ- رأی با ذکر جهات، **دلایل**، **مستندات**، اصول و مواد قانونی

ح- امضا رئیس یا دادرش علی البدل و مهر شعبه

مبحث دوم- رسیدگی در شعب تجدیدنظر

ماده ۶۵- کلیه آرا شعب بدوی دیوان به درخواست یکی از طرفین یا وکیل یا قائم مقام و یا نماینده قانونی آنها، قابل تجدیدنظرخواهی در شعب تجدیدنظر است. مهلت تجدیدنظرخواهی برای اشخاص مقیم ایران **بیست روز** و برای اشخاص مقیم خارج از ایران دو ماه از تاریخ ابلاغ است.

ماده ۶۶- تجدیدنظرخواهی با تقدیم دادخواست به دفتر شعبه صادر کننده رأی یا دبیرخانه یا دفاتر اداری دیوان انجام می‌گیرد. دادخواست تجدیدنظر توسط رئیس دیوان به یکی از شعب تجدیدنظر ارجاع می‌شود.

ماده ۶۷- دادخواست تجدیدنظر باید روی برگه‌های مخصوص نوشته شود و حاوی نکات زیر باشد:

الف- مشخصات و اقامتگاه تجدیدنظرخواه

ب- شماره و تاریخ رأی تجدیدنظرخواسته

پ- شعبه صادرکننده رأی تجدیدنظرخواسته

ت- تاریخ ابلاغ رأی تجدیدنظرخواسته

ث- دلایل و جهات تجدیدنظرخواهی

ماده ۷۱- چنانچه شعبه تجدیدنظر ایراد تجدیدنظرخواه را وارد تشخیص ندهد، رأی شعبه بدوی را تأیید و در غیر این صورت آن را نقض و پس از رسیدگی ماهوی، مبادرت به صدور رأی می‌نماید.

مبحث سوم- رسیدگی در هیأت عمومی

ماده ۸۰- تقاضای ابطال مصوبات در هیأت عمومی دیوان، با تقدیم درخواست انجام می‌گیرد. در درخواست مذکور، تصریح به موارد زیر ضروری است:

الف- مشخصات و اقامتگاه درخواست کننده

ب- مشخصات مصوبه مورد اعتراض

پ- حکم شرعی یا مواد قانونی که ادعای مغایرت مصوبه با آن شده

ت- دلایل و جهات اعتراض از حیث مغایرت مصوبه با شرع یا قانون اساسی یا سایر قوانین یا خروج

از اختیارات مرجع تصویب کننده

ث- امضا یا اثر انگشت درخواست کننده

تبصره- سایر مقررات مربوط به تنظیم، ارسال و ثبت دادخواست، به استثنا ذی نفع بودن درخواست کننده و پرداخت هزینه دادرسی، در درخواست ابطال مصوبه نیز جاری است. درخواست‌ها توسط رئیس دیوان، به دفتر هیأت عمومی ارجاع می‌شود.

ماده ۸۹- هرگاه در موارد مشابه، آرا متعارض از یک یا چند شعبه دیوان صادر شده باشد، رئیس دیوان موظف است به محض اطلاع، موضوع را ضمن تهیه و ارائه گزارش در هیأت عمومی دیوان مطرح نماید. هیأت عمومی پس از بررسی و احراز تعارض و اعلام رأی صحیح، نسبت به صدور رأی اقدام می‌نماید. این رأی برای شعب دیوان و سایر مراجع اداری مربوط در موارد مشابه لازم‌الاتباع است. اثر آرا وحدت رویه مذکور نسبت به آینده است و موجب نقض آرا سابق نمی‌شود لکن در مورد احکامی که در هیأت عمومی مطرح و غیر صحیح تشخیص داده شده شخص ذی نفع ظرف یک ماه از تاریخ درج رأی در روزنامه رسمی حق تجدیدنظرخواهی را دارد. در این صورت پرونده به شعبه تجدیدنظری که قبلاً در پرونده دخالت نداشته ارجاع می‌شود و شعبه مذکور موظف به رسیدگی و صدور رأی بر طبق رأی مزبور است.

ماده ۹۰- هرگاه در موضوع واحد حداقل پنج رأی مشابه از دو یا چند شعبه دیوان صادر شده باشد، رئیس دیوان می‌تواند موضوع را در هیأت عمومی مطرح و تقاضای تسری آن را نسبت به موضوعات مشابه نماید. در صورتی که هیأت عمومی آرا صادر شده را صحیح تشخیص دهد، آن را برای ایجاد رویه تصویب می‌نماید. این رأی برای سایر شعب دیوان، ادارات و اشخاص حقیقی و حقوقی مربوط لازم‌الاتباع است.

تبصره- پس از صدور رأی ایجاد رویه، رسیدگی به شکایات موضوع این ماده در شعب دیوان به صورت خارج از نوبت و بدون نیاز به ارسال نسخه‌ای از دادخواست و ضمائم آن برای طرف شکایت، انجام می‌گیرد.

ماده ۹۲- چنانچه مصوبه‌ای در هیأت عمومی ابطال شود، رعایت مفاد رأی هیأت عمومی در مصوبات بعدی، الزامی است. هرگاه مراجع مربوط، مصوبه جدیدی مغایر رأی هیأت عمومی تصویب کنند، رئیس

دیوان موضوع را خارج از نوبت بدون رعایت مفاد ماده (۸۳) این قانون و فقط با دعوت نماینده مرجع تصویب کننده، در هیأت عمومی مطرح می‌نماید.

ماده ۹۳- افرادی که در اجرای آرا هیأت عمومی، خود را ذی‌نفع می‌دانند، در صورت عدم اجرای آن از سوی مسؤولان ذی‌ربط، می‌توانند رسیدگی به استنکاف مسؤول مربوط را از دیوان، درخواست نمایند. این درخواست از سوی رئیس دیوان، به یکی از شعب تجدیدنظر ارجاع می‌شود. شعبه مذکور در صورت احراز ذی‌نفع بودن درخواست کننده و استنکاف مسؤول مربوط، به موجب ماده (۱۰۹) این قانون اتخاذ تصمیم می‌نماید.

ماده ۹۴- در صورتی که آرا هیأت عمومی دیوان از سوی رئیس قوه قضائیه خلاف موازین شرع تشخیص داده شود، هیأت عمومی با توجه به نظر رئیس قوه قضائیه تجدیدنظر می‌نماید.

ماده ۹۵- احکام صادر شده از هیأت عمومی دیوان که مستلزم عملیات اجرایی باشد از طریق دفتر هیأت عمومی به واحد اجرای احکام دیوان ابلاغ می‌گردد. واحد اجرای احکام دیوان موظف است مراتب را به مبادی ذی‌ربط اعلام نماید. مراجع مذکور مکلف به اجرای حکم و اعلام نتیجه به دیوان می‌باشند و در صورت استنکاف طبق ماده (۱۱۰) این قانون اقدام می‌شود.

ماده ۹۶- اداره جلسات هیأت عمومی و هیأت‌های تخصصی وفق این قانون، مطابق آئین‌نامه‌ای است که ظرف سه ماه از تاریخ لازم‌الاجراء شدن این قانون، به تصویب رئیس قوه قضائیه می‌رسد.

ماده ۹۷- رأی هیأت عمومی مطابق نظر اکثریت اعضا توسط رئیس دیوان یا یکی از اعضا اکثریت هیأت به انتخاب رئیس دیوان انشا می‌گردد.

تبصره- ابلاغ و اصلاح آرا هیأت عمومی مطابق مقررات آئین دادرسی مدنی است.

بخش سوم- **اعاده دادرسی**

ماده ۹۸- در مورد احکام قطعی به جهات ذیل می‌توان دادخواست اعاده دادرسی تقدیم نمود:

الف- حکم، خارج از موضوع شکایت صادر شده باشد.

ب- حکم به میزان بیشتر از خواسته صادر شده باشد.

پ- در مفاد حکم، تضاد وجود داشته باشد.

ت- حکم صادر شده با حکم دیگری در خصوص همان دعوی و اصحاب آن، که قبلاً توسط همان شعبه یا شعبه دیگر صادر شده است، متعارض بوده بدون آنکه سبب قانونی موجب این تعارض باشد.

ث- حکم، مستند به اسنادی باشد که پس از صدور، جعلی بودن و یا عدم اعتبار آنها به موجب حکم مراجع صالح قانونی ثابت شده باشد.

ج- پس از صدور حکم، اسناد و دلایلی به دست آید که دلیل حقانیت درخواست کننده اعاده دادرسی باشد و ثابت شود اسناد و دلایل یاد شده در جریان دادرسی در اختیار وی نبوده است.

ماده ۹۹- مهلت تقدیم دادخواست اعاده دادرسی به شرح زیر است:

در مورد بندهای «الف» تا «پ» ماده (۹۸) این قانون، **بیست روز** از تاریخ ابلاغ رأی شعبه

در خصوص بندهای «ت» تا «ج» ماده (۹۸) این قانون، بیست روز از زمان حصول سبب اعاده

دادرسی

بخش چهارم- اجرای احکام

ماده ۱۰۷- کلیه اشخاص و مراجع مذکور در ماده (۱۰) این قانون مکلفند آرا دیوان را پس از ابلاغ به فوریت اجرا نمایند.

ماده ۱۰۸- شعب دیوان پس از ابلاغ رأی به محکوم علیه یک نسخه از آن را به انضمام پرونده به واحد اجرای احکام دیوان ارسال می نمایند. محکوم علیه مکلف است ظرف مدت یک ماه نسبت به اجرای کامل آن یا جلب رضایت محکوم له اقدام و نتیجه را به طور کتبی به واحد اجرای احکام دیوان گزارش نماید.

ماده ۱۰۹- هرگاه پس از انتشار رأی هیأت عمومی دیوان در روزنامه رسمی کشور مسؤلان ذی ربط از اجرای آن استتکاف نمایند، به تقاضای ذی نفع یا رئیس دیوان و با حکم یکی از شعب دیوان، مستتکف به انفصال موقت از خدمات دولتی به مدت سه ماه تا یک سال و جبران خسارت وارده محکوم می شود.

ماده ۱۱۰- در صورت استتکاف شخص یا مرجع محکوم علیه از اجرای حکم قطعی، واحد اجرای احکام دیوان، مراتب را به رئیس دیوان گزارش می کند.

ماده ۱۱۲- در صورتی که محکوم علیه از اجرای رأی، استتکاف نماید با رأی شعبه صادرکننده حکم، به انفصال موقت از خدمات دولتی تا پنج سال و جبران خسارت وارده محکوم می شود. رأی صادر شده ظرف بیست روز پس از ابلاغ قابل تجدیدنظر در شعبه تجدیدنظر دیوان می باشد و در صورتی که رأی مذکور در شعبه تجدیدنظر صادر شده باشد به شعبه هم عرض ارجاع می گردد.

بند سوم - نظارت سازمان بازرسی کل کشور

یکی از مهم ترین سازمان های کشوری که تشکیل آن ریشه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران دارد، سازمان بازرسی کل کشور می باشد که تشکیل آن به موجب اصل **یکصد و هفتاد و چهارم** قانون اساسی و به منظور حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه های اداری مورد پیش بینی قرار گرفته است و پس از آن، قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور در خصوص وظایف سازمان بازرسی کل کشور به تصویب رسیده است.

ماده ۱ - به منظور نظارت بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در **دستگاههای اداری** و در اجرای اصل ۱۷۴ قانون اساسی که در این قانون، سازمان بازرسی کل کشور که به اختصار سازمان نامیده میشود، زیر نظر رییس قوه قضاییه و با اختیارات و وظایف مندرج در این قانون تشکیل می شود. تبصره- نظارت و بازرسی از نظر این قانون عبارت است از مجموعه فعالیتهای مستمر و منظم و هدفدار به منظور جمع آوری اطلاعات لازم درباره مراحل حین و بعد از اقدامات دستگاههای مشمول ماده ۲

این قانون، تجزیه و تحلیل آنها، تطبیق عملکرد دستگاه با اهداف و تکالیف قانونی و آرایه پیشنهادهای مناسب در جهت حسن جریان امور. سازمان بازرسی همچنین میتواند قبل از اقدامات دستگاههای مذکور نیز اطلاعات لازم را جمع آوری کند.

ماده ۲ - وظایف و اختیارات سازمان به شرح زیر میباشد:

الف- **بازرسی و نظارت مستمر** کلیه وزارتخانه ها و ادارات و امور اداری و مالی دادگستری، سازمانها و دستگاههای تابعه قوه قضاییه و نیروهای نظامی و انتظامی و مؤسسات و شرکتهای دولتی و شهرداری ها و مؤسسات وابسته به آنها و دفاتر اسناد رسمی و مؤسسات عام المنفعه و نهادهای انقلابی و سازمانهایی که تمام یا قسمتی از سرمایه یا سهام آنان متعلق به دولت است یا دولت به نحوی از انحا بر آنها نظارت یا کمک می نماید و کلیه سازمانهایی که شمول این قانون نسبت به آنها مستلزم ذکر نام آنها است، بر اساس برنامه منظم.

ب- انجام **بازرسی های فوق العاده** حسب الامر مقام معظم رهبری و یا به دستور رییس قوه قضاییه و یا درخواست رییس جمهور و یا کمیسیون اصل نود ۹۰ قانون اساسی مجلس شورای اسلامی و یا بنا به تقاضای وزیر یا مسئول دستگاههای اجرایی ذیربط و یا هر موردی که به نظر رییس سازمان ضروری تشخیص داده شود.

ج- **اعلام موارد تخلف** و نارسایی ها و سوء جریانات اداری و مالی در خصوص وزارتخانه ها و نهادهای انقلاب اسلامی و بنیادها به **رییس جمهور** و در خصوص مؤسسات و شرکتهای دولتی و وابسته به دولت به **وزیر ذیربط** و در مورد شهرداریها و مؤسسات وابسته به **وزیر کشور** و در خصوص مؤسسات غیر دولتی کمک بگیر از دولت به **وزیر ذیربط** و در خصوص سوء جریانات اداری و مالی مراجع قضایی و واحدهای تابع دادگستری به **رییس قوه قضاییه** و در موارد ارجاعی **کمیسیون اصل نود** قانون اساسی نتیجه بازرسی به آن کمیسیون اعلام خواهد شد.

د- در مواردی که گزارش بازرسی متضمن **اعلام وقوع جرمی** است، چنانچه جرم دارای حیثیت عمومی باشد، رییس سازمان یا مقامات مأذون از طرف وی یک نسخه از گزارش را با دلایل و مدارک مربوط

برای تعقیب و مجازات مرتکب به مرجع صالح قضایی ارسال و موضوع را تا حصول نتیجه نهایی پیگیری نمایند و در مورد تخلفات اداری، انضباطی و انتظامی مستقیماً مراتب را به مراجع ذیربط منعکس نموده و پیگیری لازم را به عمل آورند. مراجع رسیدگی کننده مکلفند وقت رسیدگی و جهت حضور را به اطلاع سازمان بازرسی کل کشور برسانند.

تبصره ۱- در مورد جرایم منتهی به ورود خسارت به اموال دولتی و حقوق عمومی و تضييع آنها دادستان ضمن تعقیب کیفری متهم یا متهمان در دادگاه صالح در صورت احراز ورود خسارت و ضرر و زیان، رأساً جبران آن را بدون پرداخت هزینه دادرسی از دادگاه درخواست می نماید. دستگاههای ذیربط موظف به همکاری با دادستان در جمع آوری دلایل و مدارک و پیگیری موضوع می باشند.

تبصره ۲- گزارشهای بازرسی در ارتباط با آیین نامه و تصویبنامه و بخشنامه و دستورالعملهای صادره و شکایات اشخاص حقیقی و حقوقی غیر دولتی که حاکی از تشخیص تخلف در موارد فوق الذکر باشد جهت رسیدگی و صدور رأی به دیوان عدالت اداری ارسال می گردد. رسیدگی به اینگونه موارد به طور فوق العاده و خارج از نوبت خواهد بود.

ه- در مواردی که گزارش بازرسی متضمن اعلام تخلف اداری مدیران کل ادارات و مقامات بالاتر تا سطح وزرا و همپراز آنان است که مشمول قانون رسیدگی به تخلفات اداری هستند، سازمان گزارش را برای رسیدگی به هیأت رسیدگی به تخلفات اداری نهاد ریاست جمهوری ارسال و تا حصول نتیجه پیگیری میکند. در خصوص پرونده های مطروحه در رابطه با مقامات فوق، هیأت رسیدگی بدوی و تجدیدنظر مزبور با عضویت یک نفر از قضات منصوب رییس قوه قضاییه تشکیل می شود و خارج از نوبت طبق قانون رسیدگی به تخلفات اداری به موضوع رسیدگی میکند. رییس هیأت موظف است ضمن نظارت بر ثبت پرونده و تعیین اوقات رسیدگی، مراتب را به عضو قاضی و نماینده سازمان جهت حضور اعلام نماید.

تبصره- رسیدگی به تخلفات مقامات و کارکنان قوای قضاییه و مقننه و نیروهای مسلح، شورای نگهبان و دستگاههای زیرنظر مقام معظم رهبری از شمول این بند مستثنی است.

و- سازمان مجاز است در نظارت و بازرسی از نیروهای نظامی، انتظامی، امنیتی و شرکتها و مؤسسات تابعه از نیروهای بازنشسته واجد شرایط و متخصص مراجع مذکور استفاده کند. آیین نامه اجرایی این بند با پیشنهاد سازمان به تصویب رییس قوه قضاییه میرسد.

ماده ۸ - کلیه مسئولان ذیربط در وزارتخانه ها و ادارات و سازمانها و مؤسسات اسناد و اطلاعات و مدارک مورد لزوم در تحقیقات را بدون هرگونه فوت وقت در اختیار بازرسان یا بازرسان اعزامی قرار داده و همکاری لازم را مبذول دارند.

تبصره ۱- تخلف از تکلیف مندرج در این ماده در خصوص عدم همکاری در ارائه اسناد و مدارک مورد نیاز، موجب حبس از سه ماه و یک روز تا شش ماه یا انفصال موقت از خدمات دولتی و عمومی از سه ماه تا یک سال خواهد بود.

تبصره ۲- اسناد سرّی دولتی از حکم این ماده مستثنی است مگر به درخواست رییس سازمان بازرسی کل کشور و موافقت رییس قوه قضاییه.

ماده ۹ - چنانچه بازرسان و یا هیأت بازرسی، در ضمن بازرسی و برای حسن انجام بازرسی و یا حسن جریان امور در دستگاه مشمول بازرسی، تعلیق یک یا چند نفر از کارکنان را تا پایان بازرسی ضروری تشخیص دهند، باید با ذکر جهات و علل، درخواست تعلیق را از طریق سازمان به **وزیر یا رییس دستگاه** مربوط اطلاع دهند.

وزیر یا رییس دستگاه مربوط موظف است ظرف مدت ده روز نسبت به تعلیق آن کارمند اقدام نماید و نمیتواند به عذر این که درخواست مدلل نیست و یا دلایل غیرکافی است، از انجام تقاضا خودداری کند. در صورت عدم اجراء پیشنهادهای مذکور با اعلام مراتب و پس از رسیدگی و احراز استنکاف غیرموجه در دادگاه، مشمول مفاد **ماده ۵۶۷ قانون مجازات اسلامی** خواهد بود.

ماده ۱۰ - وزیر یا مسئول دستگاه مربوط موظف است از تاریخ دریافت گزارش هیأت بازرسی حداکثر ظرف ده روز عملیات اجرایی را جهت انجام پیشنهادهای مندرج در گزارش مزبور، شروع و مفاد جریان

کار را مرتباً به اطلاع سازمان برساند. سازمان موظف است تا حصول نتیجه نهایی جریان امر را پیگیری نماید.

تبصره - در مواردی که پیشنهاد های سازمان برای جلوگیری از وقوع جرم، تکرار تخلف یا سوء جریان امور باشد و عدم اجرای آنها موجب انجام عمل غیر قانونی شود و مسئول مربوطه از انجام آن استتکاف نماید، با رسیدگی و احراز در دادگاه صالح مشمول مجازات مقرر در تبصره ۱ ماده ۸ این قانون میباشد.

ماده ۱۲ - چنانچه بازرسان قانونی مؤسسات و شرکتهای مشمول بازرسی، مسئولان سازمان حسابرسی دولتی، حفاظت و اطلاعات و حراست و نظارت و بازرسی وزارتخانه ها و دستگاههای مشمول بازرسی، به سوء جریانی در رسیدگی به عملکرد مالی و اداری دستگاههای اجرایی و شرکتهای دولتی و وابسته به دولت برسند که مربوط به وظایف سازمان بازرسی است، باید مراتب را به اطلاع سازمان بازرسی کل کشور برسانند. مستتکف به مجازات مقرر در ماده ۶۰۶ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی " تعزیرات و مجازات های بازدارنده " مصوب ۳ / ۲ / ۱۳۷۵ محکوم خواهد شد. (ماده ۶۰۶ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات و مجازات های بازدارنده: هر یک از روسا یا مدیران یا مسوولین سازمانها و مؤسسات مذکور در ماده (۵۹۸) که از وقوع جرم ارتشاء یا اختلاس یا تصرف غیرقانونی یا کلاهبرداری یا جرایم موضوع مواد (۵۹۹) و (۶۰۳) در سازمان یا مؤسسات تحت اداره یا نظارت خود مطلع شده و مراتب را حسب مورد به مراجع صلاحیتدار قضائی یا اداری اعلام ننماید علاوه بر حبس از شش ماه تا دو سال به انقصال موقت از شش ماه تا دو سال محکوم خواهد شد)

بخش چهارم - اقسام نظارت در قانون اساسی

اصل چهارم :

کلیه قوانین و مقررات مدنی ، جزائی ، مالی ، اقتصادی ، اداری ، فرهنگی ، نظامی ، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهای شورای نگهبان است .

اصل هشتم :

در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، **امر به معروف و نهی از منکر** وظیفه ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت. شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می کند. ((وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)) «(۷۱ توبه)».

اصل پنجاه و پنجم :

دیوان محاسبات به کلیه حساب های وزارتخانه ها، موسسات، شرکت های دولتی و سایر دستگاه هایی که به نحوی از انحا از بودجه کل کشور استفاده می کنند به ترتیبی که قانون مقرر می دارد **رسیدگی یا حسابرسی** می نماید که هیچ هزینه ای از اعتبارات مصوب تجاوز نکرده و هر وجهی در محل خود به مصرف رسیده باشد.

دیوان محاسبات، حساب ها و اسناد و مدارک مربوطه را برابر قانون جمع آوری و گزارش تفریغ بودجه هر سال را به انضمام نظرات خود به مجلس شورای اسلامی تسلیم می نماید. این گزارش باید در دسترس عموم گذاشته شود

اصل پنجاه و هفتم :

قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران عبارتند از: قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه که **زیر نظر ولایت مطلقه امر** و امامت امت بر طبق اصول آینده این قانون اعمال می گردند. این قوا مستقل از یکدیگرند.

اصل هفتاد و یکم :

مجلس شورای اسلامی در عموم مسائل در حدود مقرر در قانون اساسی می تواند **قانون** وضع کند.

اصل هفتاد و ششم :

مجلس شورای اسلامی **حق تحقیق و تفحص** در تمام امور کشور را دارد.

اصل هشتاد و چهارم :

هر نماینده در برابر تمام ملت مسئول است و حق دارد در همه مسائل داخلی و خارجی کشور **اظهار نظر** نماید.

اصل هشتاد و پنجم :

سمت نمایندگی قائم به شخص است و قابل واگذاری به دیگری نیست. مجلس نمی تواند اختیار قانون گذاری را به شخص یا هیاتی واگذار کند. ولی در موارد ضروری می تواند اختیاری وضع بعضی از قوانین را با رعایت اصل هفتاد و دوم به کمیسیون های داخلی خود تفویض کند. در این صورت این قوانین در مدتی که مجلس تعیین می نماید به صورت آزمایشی اجرا می شود و تصویب نهائی آنها با مجلس خواهد بود. همچنین مجلس شورای اسلامی می تواند تصویب دائمی اساسنامه سازمان ها، شرکت ها، موسسات دولتی یا وابسته به دولت را با رعایت اصل هفتاد و دوم به کمیسیون های ذیربط واگذار کند و یا اجازه تصویب آنها به دولت بدهد. در این صورت **مصوبات دولت نباید با اصول و احکام مذهب رسمی کشور و یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد.** تشخیص این امر به ترتیب مذکور در اصل نود و ششم با شورای نگهبان است. علاوه بر این مصوبات دولت نباید مخالف قوانین و مقررات عمومی کشور باشد و به منظور بررسی و اعلام عدم مغایرت آنها با قوانین مزبور باید ضمن ابلاغ برای اجرا به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی برسد.

اصل هشتاد و هشتم :

در هر مورد که حداقل یک چهارم کل نمایندگان مجلس شورای اسلامی از **رئیس جمهور** و یا هر یک از نمایندگان از **وزیر مسئول**، درباره یکی از وظایف آنان **سوال** کنند، رئیس جمهور یا وزیر موظف است در مجلس حاضر شود و به سوال جواب دهد و این جواب نباید در مورد رئیس جمهور بیش از یک ماه و در مورد وزیر بیش از ده روز به تاخیر افتد مگر با عذر موجه به تشخیص مجلس شورای اسلامی.

اصل نودم :

هر کس شکایتی از **طرز کار مجلس یا قوه مجریه یا قوه قضائیه** داشته باشد، می تواند شکایت خود را کتبا به مجلس شورای اسلامی عرضه کند. مجلس موظف است به این شکایات رسیدگی کند و پاسخ کافی دهد و در مواردی که شکایت به قوه مجریه و یا قوه قضائیه مربوط است رسیدگی و پاسخ کافی از آنها بخواهد و در مدت متناسب نتیجه را اعلام نماید و در مواردی که مربوط به عموم باشد به اطلاع عامه برساند.

اصل نود و یکم :

به منظور پاسداری از **احکام اسلام و قانون اساسی** از نظر عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی با آنها، شورایی به نام شورای نگهبان با ترکیب زیر تشکیل می شود:

۱ - شش نفر از فقهای عادل و آگاه به مقتضیات زمان و مسائل روز.

انتخاب این عده با مقام رهبری است .

۲ - شش نفر حقوقدان ، در رشته های مختلف حقوقی ، از میان حقوقدانان مسلمانی که به وسیله رئیس قوه قضائیه به مجلس شورای اسلامی معرفی می شوند و با رای مجلس انتخاب می گردند.

اصل نود و نهم :

شورای نگهبان **نظارت بر انتخابات** مجلس خبرگان رهبری ، ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مراجع به آرا عمومی و همه پرسی را بر عهده دارد.

اصل یکصد و پنجم :

تصمیمات شوراها نباید مخالف **موازین اسلام و قوانین کشور** باشد

اصل یکصد و دهم :

وظایف و اختیارات رهبر

۱ - تعیین سیاست های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام .

۲ - **نظارت بر حسن اجرای سیاست های کلی نظام .**

اصل یکصد و یازدهم :

هرگاه رهبر از انجام وظایف قانونی خود ناتوان شود، یا فاقد یکی از شرایط مذکور در اصول پنجم و یکصد و نهم گردد، یا معلوم شود از آغاز فاقد بعضی از شرایط بوده است ، از مقام خود بر کنار خواهد شد. تشخیص این امر به عهده **خبرگان** مذکور در اصل یکصد و هشتم می باشد.

اصل یکصد و سی و چهارم :

ریاست هیات وزیران بارتیس جمهور است که **بر کار وزیران نظارت** دارد و با اتخاذ تدابیر لازم به هماهنگ ساختن تصمیم های وزیران و هیات دولت می پردازد و با همکاری وزیران ، برنامه و خط مشی دولت را تعیین و قوانین را اجرا می کند.

در موارد اختلاف نظر و یا تداخل در وظایف قانونی دستگاه های دولتی در صورتی که نیاز به تفسیر یا تغییر قانون نداشته باشد، تصمیم هیات وزیران که به پیشنهاد رئیس جمهور اتخاذ می شود لازم الاجرا است. رئیس جمهور در برابر مجلس مسئول اقدامات هیات وزیران است.

اصل یکصد و سی و هشتم :

علاوه بر مواردی که هیات وزیران یا وزیری مامور تدوین آئین نامه های اجرائی قوانین می شود، هیات وزیران حق دارد برای انجام وظایف اداری و تامین اجرای قوانین و تنظیم سازمان های اداری به وضع تصویب نامه و آئین نامه پردازد، هر یک از وزیران نیز در حدود وظایف خویش و مصوبات هیات وزیران حق وضع آئین نامه و صدور بخشنامه را دارد ولی مفاد این مقررات نباید با متن و روح قوانین مخالف باشد. دولت می تواند تصویب برخی از امور مربوط به وظایف خود را به کمیسیون های متشکل از چند وزیر واگذار نماید. مصوبات این کمیسیون ها در محدوده قوانین پس از تایید رئیس جمهور لازم الاجرا است. **تصویب نامه ها و آئین نامه های دولت** و مصوبات کمیسیون های مذکور در این اصل، ضمن ابلاغ برای اجرا به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی می رسد، تا در صورتی که آنها را بر خلاف قوانین بیابد با ذکر دلیل برای تجدید نظر به هیات وزیران بفرستد.

اصل یکصد و چهل و دوم :

دارائی رهبر، رئیس جمهور، معاونان رئیس جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنان قبل و بعد از خدمت، توسط رئیس قوه قضائیه رسیدگی می شود که بر خلاف حق، افزایش نیافته باشد.

اصل یکصد و پنجاه و ششم:

قوه قضائیه قوه ای است مستقل که پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت و عهده دار وظایف زیر است

۱ - رسیدگی و صدور حکم در مورد تظلمات، تعدیات، شکایات، حل و فصل دعاوی و رفع خصومات و اخذ تصمیم و اقدام لازم در آن قسمت از امور حسبه که قانون معین می کند.

۲ - احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی های مشروع.

۳ - نظارت بر حسن اجرای قوانین.

۴ - کشف جرم و تعقیب و مجازات و تعزیر مجرمین و اجرای حدود و مقررات مدون جزائی اسلام .

۵ - اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین .

اصل یکصد و شصت و یکم :

دیوان عالی کشور به منظور **نظارت بر اجرای صحیح قوانین در محاکم** و ایجاد وحدت رویه قضائی و انجام مسئولیت هائی که طبق قانون به آن محول می شود بر اساس ضوابطی که رئیس قوه قضائیه تعیین می کند تشکیل می گردد.

اصل یکصد و هفتادم :

قضات دادگاه ها مکلفند از اجرای **تصویب نامه ها و آئین نامه های دولتی که مخالف با قوانین و مقررات اسلامی** یا خارج از حدود اختیارات قوه مجریه است خودداری کنند و هر کس می تواند ابطال این گونه مقررات را از دیوان عدالت اداری تقاضا کند.

اصل یکصد و هفتاد و سوم :

به منظور رسیدگی به شکایات، تظلمات و اعتراضات مردم نسبت به مامورین یا واحدها یا آئین نامه های دولتی و احقاق حقوق آنها، **دیوانی به نام عدالت اداری** زیر نظر رئیس قوه قضائیه تاسیس می گردد. حدود اختیارات و نحوه عمل این دیوان را قانون تعیین می کند.

اصل یکصد و هفتاد و چهارم :

بر اساس حق نظارت قوه قضائیه نسبت به حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه های اداری سازمانی به نام **((سازمان بازرسی کل کشور))** زیر نظر رئیس قوه قضائیه تشکیل می گردد. حدود اختیارات و وظایف این سازمان را قانون تعیین می کند.

اصل یکصد و هفتاد و پنجم :

در صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلامی و مصالح کشور باید تامین گردد.

نصب و عزل رئیس سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران با مقام رهبری است و شورائی مرکب از نمایندگان رئیس جمهور و رئیس قوه قضائیه و مجلس شورای اسلامی (هر کدام دو نفر) **نظارت بر این سازمان** خواهند داشت. خط مشی و ترتیب اداره سازمان و نظارت بر آن را قانون معین می کند.

بخش پنجم - نظارت کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی

اصل ۹۰ قانون اساسی: «هر کسی شکایتی از **طرز کار مجلس یا قوه مجریه یا قوه قضائیه** داشته باشد، می تواند شکایت خود را کتباً به مجلس شورای اسلامی عرضه کند، مجلس موظف است به این شکایات رسیدگی کند و پاسخ کافی بدهد. در مواردی که شکایت به قوه مجریه یا قوه قضائیه مربوط است رسیدگی و پاسخ کافی از آنها بخواهد و در مدت متناسب نتیجه را اعلام نماید و در موردی که مربوط به عموم باشد به اطلاع عامه برساند.»

این کمیسیون می تواند با قوای سه گانه جمهوری اسلامی و تمام وزارتخانه ها و ادارات و سازمان های وابسته به آنها و بنیادها و نهادهای انقلابی و مؤسساتی که به نحوی از انحاء به یکی از قوای فوق الذکر مربوط می باشند، مستقیماً مکاتبه یا به آنها مراجعه نماید و برای رسیدگی به شکایاتی که از طرف مسئولین مربوط بدون جواب مانده و یا جواب قانع کننده به آنها داده نشده و رفع مشکلات، توضیح بخواهد و آنها مکلفند در اسرع وقت جواب کافی بدهند.

۳ - نکاتی در رابطه با اصل ۹۰

- ۱: به علت وسعت کاری که کمیسیون دارد اعضای آن تقسیم بندی هایی در آن انجام داده اند.
- ۲: کمیسیون اصل ۹۰ مرجع قضایی نیست و حکمی صادر نمی کند و کار رسیدگی آن مفهوم قضایی ندارد، بلکه بخاطر نظارتی است که مجلس در اجرای قوانین دارد و کار مجلس نیز ذاتاً سیاسی است نه قضایی.
- ۳: قلمرو رسیدگی مجلس بسیار وسیع است و اصل ۹۰ نیز با کلمه «هر کس» شروع می گردد. یعنی هر شخص طبیعی یا حقوقی ممکن است صاحب شکایت باشد اما این اجازه عام متضمن این نکته نیست که هر شکایتی را می تواند به مجلس بدهد و تقاضای رسیدگی کند.

۴ - این رسیدگی مشروط به این است که موضوع مورد شکایت در صلاحیت مجلس باشد؛ یعنی باید شکایت از طرز کار مجلس یا قوه قضائیه یا قوه مجریه باشد. به عنوان مثال: اگر شکایت شخصی از قاضی دادگاه این باشد که بر خلاف قانون رسیدگی کرده و حکم داده است، این موضوع مربوط به مجلس نیست و مرجع رسیدگی به آن دادگاه انتظامی قضات است. اما اگر کسی شکایت کند که، محلی چند سال فاقد دادگاه و قاضی است و در نتیجه کار او

معطل مانده است، این موضوع شکایت از طرز کار قوه قضائیه است و می‌توان رسیدگی به آن را از کمیسیون اصل ۹۰ بخواهد.

۵ - این کمیسیون می‌تواند با مراجع مورد شکایت مکاتبه کرده و از مسئولین آن مراجع دعوت به عمل بیاورد و نیز می‌تواند هیات تحقیق تعیین کرده و به بررسی و تحقیق قضیه پردازد.

در بهره‌گیری از اطلاعات بدست آمده امکانات ذیل را برای مجلس شورای اسلامی فراهم می‌سازد:

۱: ارائه پاسخ کافی و مجاب‌کننده به شاکیان؛

۲: تذکر به دستگاه‌ها و پیگیری امر نسبت به رفع اشکالات موجود در سازمان‌ها تا حصول نتیجه مثبت احتمالی؛

۳: آگاهی و ایجاد تحرک در نمایندگان برای استفاده از حقوق نظارتی پارلمان (تذکر، سؤال، استیضاح و اظهار نظر)؛

۴: اطلاع به عامه مردم در عملکرد دستگاه‌ها و شناساندن آسیب‌هایی که عارض بر دولت و قدرت عمومی می‌شود.

هیات رئیسه کمیسیون اصل ۹۰ می‌تواند برای هر یک از واحدهای فوق به تعداد مورد نیاز بخش‌هایی را تشکیل دهد.

این کمیسیون دارای کمیته‌های مختلفی است که به ۷ بخش تقسیم می‌شود:

۱: بخش فرهنگی؛

۲: بخش اقتصادی؛

۳: بخش سیاسی - نظامی؛

۴: بخش رفاهی و اجتماعی؛

۵: بخش عمرانی و فنی؛

۶: بخش قضایی؛

۷: بخش مقننه،

که کمیسیون بر حسب سلیقه خود آئین‌نامه داخلی دارد و شکایات واصله را به انواعی تقسیم می‌کند.

ماده واحده قانون اجازه مکاتبه و تحقیق مستقیم کمیسیون اصل ۹۰ مصوب (۱۳۵۹/۱۱/۱) و تبصره الحاقی آن و قانون

نحوه اجرای اصل ۹۰ مقرراتی را بیان داشته است بدین ترتیب که:

۵,۱ - شکایت

شکایت حقی است که قانون اساسی برای تمام افراد (هرکس) قائل شده است.

۵,۲ - تحقیق و رسیدگی

تکلیف مجلس در رسیدگی به شکایات، حق هرگونه تحقیق مناسب را می‌دهد و قوانین یاد شده مراتب تحقیق را چنین پیش‌بینی نموده‌اند:

۵,۲,۱ - پاسخ‌گویی قوا

همه قوا مکلف به پاسخ‌گویی هستند، در صورت تخلف و ثبوت جرم به خاطر عدم پاسخ‌گویی و جواب قانع کننده در اسرع وقت، متخلف به مجازات حبس از ۳ ماه تا یکسال و انفصال از خدمات دولتی از شش ماه تا یکسال محکوم خواهد شد.

هر یک از بخش‌های کمیسیون نیز می‌تواند با موافقت رئیس کمیسیون در صورتی که مقتضی بداند از شاکی و مشتکی عنه برای توضیحات و روشن شده چگونگی آن، دعوت به عمل آورد.

۵,۲,۲ - نصب بازرس

کمیسیون می‌تواند بازرس یا بازرسانی را از میان نمایندگان مجلس شورای اسلامی به انتخاب هیات رئیسه کمیسیون اعزام نماید. بازرس یا بازرسان موظفند کلیه موازین شرعی را رعایت کنند و گزارش ماموریت خود را به انضمام نظریات کتبی فری یا افراد متخصص در مواردی که نظر متخصص لازم است، با امضاء نمایندگان بازرس ظرف مدتی که هیات رئیسه کمیسیون معین می‌نماید تسلیم کمیسیون کنند.

۵,۲,۳ - جواب خلاف واقع

مسئولین قوای سه‌گانه در صورتی که عمداً جواب بر خلاف واقع به کمیسیون داده باشند، موضوع، با اعلام کمیسیون در مراجع قضایی رسیدگی خواهد شد. با توجه به اینکه در تبصره الحاقی ماده واحده یاد شده، اشاره بر لزوم پاسخ کافی و مستند شده است، جواب خلاف واقع نیز تخلف در اجرای قانون محسوب شده و همان مجازات عدم پاسخ (حبس از ۳ ماه تا یکسال و انفصال شش ماه تا یکسال) مقرر به نظر می‌رسد.

۶ - تصمیمات کمیسیون

بخش ششم - نظارت دیوان محاسبات کشور

ماده ۱ - هدف دیوان محاسبات کشور با توجه به اصول مندرج در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران عبارت است از اعمال کنترل و نظارت مستمر مالی به منظور پاسداری از بیت المال از طریق :

الف- کنترل عملیات و فعالیتهای مالی کلیه وزارتخانه ها ، موسسات ، شرکتهای دولتی و سایر دستگاههایی که به نحوی از انحاء از بودجه کل کشور استفاده میکنند.

ب- بررسی و حسابرسی وجوه مصرف شده و درآمدها و سایر منابع تامین اعتبار در ارتباط با سیاستهای مالی تعیین شده در بودجه مصوب با توجه به گزارش عملیاتی و محاسباتی مأخوذه از دستگاههای مربوطه .

ج- تهیه و تدوین گزارش تفریغ بودجه بانضمام نظرات خود و ارائه آن به مجلس شورای اسلامی .

فصل دوم - وظایف و اختیارات

ماده ۲- حسابرسی یا رسیدگی کلیه حسابهای درآمد و هزینه و سایر دریافتها و پرداختها و نیز صورتهای مالی دستگاهها از نظر مطابقت با قوانین و مقررات مالی و سایر قوانین مربوط و ضوابط لازم الاجراء

ماده ۳- بررسی وقوع عملیات مالی در دستگاهها به منظور اطمینان از حصول وارسال صحیح و به موقع درآمد و یا انجام هزینه و سایر دریافتها و پرداختها

ماده ۴- رسیدگی به موجودی حساب اموال و دارائیهای دستگاهها

ماده ۵- بررسی جهت اطمینان از برقراری روشها و دستورالعملهای مناسب مالی و کاربرد موثر آنها در جهت نیل به اهداف دستگاههای مورد رسیدگی

ماده ۶- اعلام نظر در خصوص لزوم وجود مرجع کنترل کننده داخلی و یا عدم کفایت مرجع کنترل کننده موجود در دستگاههای مورد رسیدگی با توجه به گزارشات حسابرسیها و رسیدگیهای انجام شده جهت حفظ حقوق بیت المال .

ماده ۷- رسیدگی به حساب کسری ابوابجمعی و تخلفات مالی و هر گونه اختلاف حساب مامورین ذیربط دولتی در اجرای قوانین و مقررات به ترتیب مقرر در این قانون

فصل سوم - سازمان و تشکیلات

ماده ۱۲- دیوان محاسبات کشور دارای یک دادسرا و حداقل سه و حداکثر هفت هیأت مستشاری می باشد. هر هیأت مرکب از سه مستشار است که یکی از آنها رئیس هیأت خواهد بود.

ماده ۱۳- دادسرای دیوان محاسبات کشور از یک دادستان و تعداد کافی دادیار و یک دفتر تشکیل می شود.

ماده ۱۵- سایر اعضاء و تشکیلات دیوان محاسبات کشور عبارتند از :

الف- چهار معاون

ب- تعداد مشاور لازم

ج- تعداد کافی حسابرس و کارشناس فنی

د- مستخدمین اداری

ماده ۲۱- دادستان دیوان محاسبات کشور در حدود قوانین و مقررات مالی در حفظ حقوق بیت المال اقدام می نماید و در انجام وظایف خود می تواند به هر یک از دستگاهها شخصا مراجعه و یا این مأموریت را به یکی از دادیاران محول نماید.

ماده ۲۳- هیأتهای مستشاری علاوه بر موارد مذکور در این قانون به موارد زیر نیز رسیدگی و انشاء رأی می نماید.

الف- عدم ارائه صورتهای مالی، حساب درآمد و هزینه، دفاتر قانونی و صورت حساب کسری و یا اسناد و مدارک در موعد مقرر به دیوان محاسبات کشور.

ب- تعهد زائد بر اعتبار و یا عدم رعایت قوانین و مقررات مالی

ج- عدم واریز به موقع درآمد و سایر منابع تامین اعتبار منظور در بودجه عمومی به حساب مربوط و همچنین عدم واریز وجوهی که به عنوان سپرده یا وجه الضمان و یا وثیقه و یا نظائر آنها دریافت می گردد.

د- عدم پرداخت به موقع تعهدات دولت که موجب ضرر و زیان به بیت المال می گردد.

ه- سوء استفاده و غفلت و تسامح در حفظ اموال و اسناد و وجوه دولتی و یا هر خرج یا تصمیم نادرست که باعث اتلاف باتضییع بیت المال بشود.

ی- رسیدگی و صدور رأی نسبت به گزارشهای حسابرسی و گواهی حسابهای صادره توسط دیوان محاسبات کشور

و- پرونده های کسری ابوابجمعی مسئولین مربوط

ز- ایجاد موانع و محظورات غیرقابل توجیه از ناحیه مسئولین ذیربط دستگاهها در قبال ممیزین و یا حسابرسها و سایرکارشناسان دیوان محاسبات کشور در جهت انجام وظایف آنان

ح- پرداخت و دریافتهایی که خلاف قوانین موجود به دستور کتبی مقامات مسئول صورت گیرد.

ط- تأیید و یا صدور رأی نسبت به گزارشات حسابرسان داخلی و خارجی شرکتها و مؤسسات و سازمانهای مربوط تبصره ۱- هیأتها در صورت احراز وقوع تخلف **ضمن صدور رأی نسبت به ضرر و زیان** وارده متخلفین را حسب مورد به مجازاتهای اداری ذیل محکوم می نماید :

الف- توبیخ کتبی با درج در پرونده استخدامی

ب- کسر حقوق و مزایا حداکثر یک سوم از یکماه تا یکسال

ج- انفصال موقت از یکماه تا یکسال

د- اخراج از محل خدمت

ه- انفصال دائم از خدمات دولتی

تبصره ۲- هیأتها در صورت احراز **وقوع جرم** ضمن اعلام رأی نسبت به ضرر و زیان وارده ، پرونده را از طریق دادسرای دیوان محاسبات کشور برای تعقیب به **مراجع قضایی** ارسال خواهند داشت .

تبصره ۳- آراء هیأتهای مستشاری در موارد بندهای (الف) و (ب) و (ج) تبصره ۱ این ماده قطعی و لازم الاجراست و در مورد بندهای (د) و (ه) در مدت ۲۰ روز از تاریخ ابلاغ در هیأتی مرکب از سه نفر از مستشاران که در پرونده مطروحه سابقه رأی نداشته باشند با تعیین رئیس دیوان محاسبات کشور قابل تجدیدنظر می باشد.

ماده ۲۴- هر گاه ثابت شود که از ناحیه **مسئولان بدون سوء نیت** ضرری به بیت المال وارد شده است ، از طرف هیأتهای مستشاری رأی به جبران آن طبق ماده ۲۸ این قانون صادر خواهد

ماده ۲۵- هر گاه دیوان محاسبات کشور ضمن انجام وظایف به یکی از **جرایم عمومی** برخورد نماید مکلف است موضوع را از طریق دادستان دیوان محاسبات کشور برای تعقیب به مراجع قضایی اعلام نماید. این امر مانع از ادامه رسیدگی مزبور در دیوان محاسبات کشور نخواهد بود.

ماده ۲۸- آراء هیأتهای مستشاری ظرف بیست روز از تاریخ ابلاغ به محکوم علیه، از طرف وی و دادستان قابل تجدیدنظر است . مرجع تجدیدنظر منحصراً به موارد اعتراض رسیدگی و مبادرت به صدور حکم می نماید. حکم صادره قطعی

است. در صورتیکه رای صادره هیئتهای مستشاری مستندبه قبول محکوم علیه و دادستان باشد و یا حضوری بوده و ابلاغ نیز واقعی باشد بانقضای موعد مذکور این رأی قطعی و لازم الاجرا خواهد بود.

تبصره ۱- مرجع رسیدگی به تقاضای تجدیدنظر محکمه صالحه است که تشکیل میشود از یک نفر حاکم شرع به انتخاب شورای قضایی و دو نفر از مستشاران دیوان محاسبات بعنوان کارشناس و به انتخاب رئیس دیوان که در پرونده مطروحه سابقه رأی نداشته باشند. محل تشکیل محکمه مذکور در تهران خواهد بود.

ماده ۲۹- تقاضای اعاده دادرسی در موارد زیر قبول میشود.

الف- در صورتیکه در نوشتن ارقام یا در عملیات حسابداری اشتباهی شده باشد.

ب- در صورتیکه ضمن رسیدگی به سایر حسابها ثابت شود که اقلامی به حساب نیامده و یا مکرر به حساب آمده است.

ج- هر گاه پس از صدور رای و حکم اسنادی بدست آید که محرز شود اسناد مزبور در موقع رسیدگی موجود بوده لیکن به عللی در دسترس نبوده و یا مورد توجه هیأت قرار نگرفته باشد.

د- هر گاه رأی و حکم به استناد اسنادی صادر شده که مجعول بودن اسناد مزبور در مراجع دادگستری به حکم قطعی ثابت شده باشد.

ماده ۳۵- دادسرای دیوان محاسبات کشور می تواند درخواست تأمین خواسته و یا محکوم به را از محکمه تجدیدنظر بنماید. محکمه مذکور در صورتیکه دلایل درخواست تأمین را کافی بداند، قرار مقتضی صادر می نماید. قرار مذکور طبق مقررات اجرایی مربوط به احکام تأمین خواسته قابل اجراء میباشد.

ماده ۳۶- هیأت عمومی با حضور حداقل سه چهارم از مستشاران اصلی دیوان محاسبات کشور با دعوت و به ریاست رئیس دیوان محاسبات کشور برای رسیدگی به موارد زیر تشکیل می شود. تصمیمات هیأت با رأی اکثریت مطلق حاضرین در جلسه معتبر است.

الف- ایجاد هماهنگی و وحدت رویه در انجام وظایف هیأتهای مستشاری

ب- صدور رأی در خصوص تفریغ بودجه و گزارش نهایی آن

ج- سایر مواردی که رئیس دیوان محاسبات کشور تشکیل هیأت عمومی را لازم بداند.

تبصره- تاریخ جلسات هیأت عمومی و دستور جلسه به دادستان دیوان محاسبات کشور اعلام می شود و دادستان مکلف به حضور در این جلسه بوده و دارای حق رأی می باشد.

ماده ۳۹- دستگاهها مکلفند حسابهای درآمد و هزینه ، صورتهای مالی ، اسناد ومدارک مربوط را به نحوی که دیوان محاسبات کشور تعیین می نماید به دیوان مزبور تحویل نمایند . حسابرسی و رسیدگی آنها به تشخیص دیوان محاسبات کشور در ادارات دیوان یا محل خود آن دستگاهها انجام می گیرد.

ماده ۴۲- دیوان محاسبات کشور برای انجام وظایف خود میتواند در تمامی امورمالی کشور تحقیق و تفحص نماید و در تمامی موارد مستقیماً مکاتبه برقرار نماید وتمام مقامات جمهوری اسلامی ایران و قوای سه گانه و سازمانها و ادارات تابعه و کلیه اشخاص و سازمانهایی که به نحوی از انحاء از بودجه کل کشور استفاده می نمایند مکلف به پاسخگوئی مستقیم می باشند حتی در مواردی که از قانون محاسبات عمومی مستثنی شده باشند

بخش ششم - نظارت و کنترل در سایر قوانین

بازرسی شرکتها

بند اول - مرجع انتخاب ، تعداد ومدت تصدی عزل بازرسان

ماده ۱۴۴ - مجمع عمومی عادی درهرسال یک یاچند بازرس انتخاب می کند تا برطبق قانون به وظایف خود عمل کنند.انتخاب مجدد بازرس یا بازرسان بلامانع است.

مجمع عمومی عادی درهرموقع می تواند بازرس یا بازرسان راعزل کندبه شرط آنکه جانشین آنها را نیزانتخاب نماید.

تبصره - درحوزه هائی که وزارت اقتصاداعلام می کندوظایف بازرسی شرکتهارادر شرکتهای سهامی عام اشخاصی می توانندایفاکنندکه نام آنها در فهرست رسمی بازرسان شرکتهادرج شده باشد.شرایط تنظیم فهرست واحراز صلاحیت بازرسی در شرکتهای سهامی عام ودرج نام اشخاص

صلاحیت‌دار در فهرست مذکور و مقررات و تشکیلات شغلی بازرسان تابع آئیننامه ای می باشد که به پیشنهاد وزارت اقتصاد و تصویب کمیسیونهای اقتصاد مجلسین قابل اجرا خواهد بود.

آیین‌نامه اجرای تبصره ماده ۱۴۴ قانون تجارت

آیین‌نامه اجرای تبصره ماده ۱۴۴ لایحه قانونی اصلاح قسمتی از قانون تجارت مصوب ۲۴ اسفند ماه ۱۳۴۷ درباره نحوه انتخاب بازرسان شرکتهای سهامی عام مصوب ۱۳، ۱۱، ۱۳۴۹ کمیسیون اقتصاد مجلسین

ماده ۱ - شرایط لازم برای بازرسان شرکتهای سهامی عام به شرح زیر است:

۱ - داشتن حسن شهرت و نداشتن پیشینه کیفری مؤثر.

۲ - داشتن درجه لیسانس یا بالاتر در یکی از رشته‌های متناسب با وظایف و مسئولیتهای بازرسی به تشخیص کمیسیون مذکور در ماده ۲۰

۳ - داشتن حداقل ۵ سال تجربه متناسب با وظایف و مسئولیتهای بازرسی به تشخیص کمیسیون مذکور در ماده ۲۰

۴ - عدم اشتغال به نماینده‌گی در مجلسین شورا و سنا.

۵ - عدم اشتغال به طور تمام وقت در مؤسسات دولتی یا وابسته به دولت و شهرداریها و مؤسسات وابسته به آنها.

ماده ۲ - انتخاب اشخاصی که می‌توانند وظایف بازرسی شرکتها را در شرکتهای سهامی عام ایفا کنند در تهران و شهرستانها به عهده کمیسیونی از اشخاص زیر است:

۱ - نماینده وزیر اقتصاد که ریاست کمیسیون را عهده‌دار خواهد بود.

۲ - نماینده وزیر دادگستری.

۳ - نماینده وزیر دارایی.

۴ - دو نفر نماینده اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران.

کمیسیون از بین داوطلبان کسانی را که واجد شرایط بوده و از هر جهت برای احراز سمت بازرسی صلاحیت داشته باشند تعیین می‌نماید. فهرست منتخبین از طرف رییس کمیسیون منتشر و نسخه‌ای از آن به مرجع ثبت شرکتهای محل فرستاده می‌شود و نتیجه به درخواست‌کنندگان نیز ابلاغ خواهد شد.

تبصره - کمیسیون نام بازرسانی را که فاقد هر یک از شرایط مندرج در ماده یک این آیین‌نامه شوند پس از اطلاع و رسیدگی از فهرست بازرسان حذف کرده و مراتب را به ثبت شرکتهای محل اعلام می‌نماید.

ماده ۳ - کمیسیون به دعوت رییس با حضور حداقل چهار نفر از اعضاء تشکیل می‌شود. تصمیمات کمیسیون به اکثریت سه رأی معتبر است.

ماده ۴ - مراجع رسمی مکلفند اطلاعات را که از طرف کمیسیون درباره داوطلبان بازرسی شرکتهای سهامی عام خواسته می‌شود در اسرع وقت در اختیار آن بگذارند کلیه اطلاعات رسیده به کمیسیون محرمانه خواهد بود و منحصرأ به منظور تشخیص صلاحیت بازرسان مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

ماده ۵ - هر موقع که عده بازرسان مذکور در این آیین‌نامه به ۳۰ نفر برسد کانون بازرسان شرکتهای سهامی عام تشکیل خواهد شد کانون مزبور دارای شخصیت حقوقی خواهد بود.

سازمان و وظایف و اختیارات این کانون طبق اساسنامه‌ای خواهد بود که از طرف وزارت اقتصاد تهیه و پس از تصویب هیأت وزیران به مورد اجرا گذارده خواهد شد.

تبصره - پس از تأسیس کانون بازرسان یک نفر نماینده از طرف کانون مزبور به وزارت اقتصاد معرفی می‌شود که به جای یکی از دو نفر نماینده اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران در کمیسیون مذکور در ماده ۲ این آیین‌نامه شرکت کند.

ماده ۶ - پس از تشکیل کانون بازرسان انتخاب و تنظیم فهرست داوطلبان بازرسی شرکتهای سهامی عام و رسیدگی به سلب صلاحیت بازرسان و اعلام آن به عهده کانون مزبور خواهد بود. فهرست مذکور در صورت تأیید کمیسیون مندرج در ماده ۲ این آیین‌نامه از طرف کانون منتشر خواهد شد.

تبصره - رسیدگی به شکایت نسبت به تصمیمات کانون در مورد سلب صلاحیت بازرسان به عهده کمیسیون مندرج در ماده ۲ این آیین‌نامه خواهد بود. نظر کمیسیون در این مورد قطعی است.

ماده ۱۴۵ - انتخاب اولین بازرس یا بازرسان شرکتهای سهامی عام در مجمع عمومی موسس و انتخاب

اولین بازرس یا بازرسان شرکتهای سهامی خاص طبق ماده ۲۰ این قانون بعمل خواهد آمد

نکته:

۱ - برخلاف مدیران بازرسین می‌توانند غیر سهامدار باشند

۲ - طبق ماده مزبور عزل بازرس باید توأم با انتخاب جانشین باشد اگر چه شرکت بازرس علی البدل داشته باشد زیرا برای جانشینی بازرس معزول ، علی البدل در ماده بعدی پیش بینی نشده است

ماده ۱۴۶ - مجمع عمومی عادی باید یک یا چند بازرس علی البدل نیز انتخاب کند تا در صورت معذوریت یا فوت یا استعفاء یا سلب شرایط یا عدم قبول سمت توسط بازرس یا بازرسان اصلی جهت انجام وظایف بازرسی دعوت شوند.

بند دوم - شرایط بازرسان

ماده ۱۴۷ - اشخاص زیر نمی توانند به سمت بازرسی شرکت سهامی انتخاب شوند -

۱ - اشخاص مذکور در ماده ۱۱۱ این قانون.

۲ - مدیران و مدیرعامل شرکت.

۳ - اقباء سببی و نسبی مدیران و مدیرعامل تا درجه سوم از طبقه اول و دوم.

۴ - هر کس که خود یا همسرش از اشخاص مذکور در بند ۲ موظفان حقوق دریافت می دارد.

بند سوم - وظایف بازرسان شرکت

اول - دعوت از مجامع شرکت

دوم - گزارش تخلقات نسبت به سهام وثیقه مدیران به مجمع عمومی عادی

سوم - ارائه گزارش راجع به مصوبه هیأت مدیره نسبت به معاملات اعضای هیئت مدیره با شرکت به مجمع عمومی

چهارم - بررسی صحت حسابهای مالی و اطلاعات ارائه شده مدیران به مجمع

ماده ۱۴۸ - بازرس یا بازرسان علاوه بروظایفی که در سایر مواد این قانون برای آنان مقرر شده است مکلفند درباره صحت و درستی صورت دارائی و صورت حساب دوره عملکرد و حساب سود و زیان ترازنامه ای که مدیران برای تسلیم به مجمع عمومی تهیه می کنند و همچنین درباره صحت مطالب و اطلاعاتی که مدیران در اختیار مجمع عمومی گذاشته اند اظهار نظر کنند. بازرسان باید اطمینان حاصل نمایند که حقوق صاحبان سهام در حدودی که قانون و اساسنامه شرکت تعیین کرده است بطوریکسان رعایت شده باشد و در صورتی که مدیران اطلاعاتی برخلاف حقیقت در اختیار صاحبان سهام قرار دهند بازرسان مکلفند که مجمع عمومی را از آن آگاه سازند.

پنجم - مطالبه و بررسی اسناد و مدارک شرکت

ماده ۱۴۹ - بازرس یا بازرسان می توانند در هر موقع هر گونه رسیدگی و بازرسی لازم را انجام داده و اسناد و مدارک و اطلاعات مربوط به شرکت را مطالبه کرده و مورد رسیدگی قرار دهند. بازرس یا بازرسان می توانند به مسئولیت خود در انجام وظایفی که بر عهده دارند از نظر کارشناسان استفاده کنند به شرط آن که آنها را قبلاً به شرکت معرفی کرده باشند. این کارشناسان در مواردی که بازرس تعیین می کند مانند خود بازرس حق هر گونه تحقیق و رسیدگی را خواهند داشت.

ششم - ارائه گزارش جامع از وضعیت شرکت به مجمع

ماده ۱۵۰ - بازرس یا بازرسان موظفند با توجه به ماده ۱۴۸ این قانون گزارش جامعی راجع به وضع شرکت به مجمع عمومی عادی تسلیم کنند. گزارش بازرسان باید لااقل ده روز قبل از تشکیل مجمع عمومی عادی جهت مراجعه صاحبان سهام در مرکز شرکت آماده باشد.

تبصره - در صورتی که شرکت بازرسان متعدد داشته هر یک می توانند به تنهایی وظایف خود را انجام دهد لیکن کلیه بازرسان باید گزارش واحدی تهیه کنند. در صورت وجود اختلاف نظربین بازرسان موارد اختلاف با ذکر دلیل در گزارش قید خواهد شد.

هفتم - گزارش تخلف و جرایم

ماده ۱۵۱ - بازرس یا بازرسان باید هر گونه تخلف یا تقصیری در امور شرکت از ناحیه مدیران و مدیرعامل مشاهده کنند به اولین مجمع عمومی اطلاع دهند و در صورتی که ضمن انجام مأموریت خود از وقوع جرمی مطلع شوند باید به مرجع قضائی صلاحیتدار اعلام نموده و نیز جریان را به اولین مجمع عمومی گزارش دهند.

نکته:

الف - منظور از جرم در این ماده جرایم مرتبط با شرکت می باشد و نه هر جرم عمومی که به شرکت ارتباطی نداشته باشد

هشتم - گزارش راجع به افزایش سرمایه شرکت به مجمع عمومی عادی

ماده ۱۶۱

نهم - بررسی و اظهار نظر نسبت به پیشنهاد هیأت مدیره در خصوص کاهش سرمایه شرکت و دادن گزارش به مجمع عمومی عادی

ماده ۱۵۲ - در صورتی که مجمع عمومی بدون دریافت گزارش بازرس یا بر اساس گزارش اشخاصی که برخلاف ماده ۱۴۷ این قانون بعنوان بازرس تعیین شده اند صورت دارائی و ترازنامه و حساب سود و زیان شرکت را مورد تصویب قرار دهد این تصویب به هیچوجه اثر قانونی نداشته از درجه اعتبار ساقط خواهد بود.

نکته:

۱ - بطلان تصمیمات موضوع این ماده را هر ذینفع می تواند طبق ماده ۲۷۰ از دادگاه بخواهد

ماده ۱۵۳ - در صورتی که مجمع بازرس معین نکرده باشد یا یک یا چند نفر از بازرسان بعللی نتواند گزارش بدهند یا ازدادن گزارش امتناع کنند **رئیس دادگاه شهرستان** به تقاضای هر ذینفع **بازرس یا بازرسان** را به تعداد مقرر در اساسنامه شرکت **انتخاب** خواهد کرد تا وظایف مربوطه را تا انتخاب بازرس بوسیله مجمع عمومی انجام دهند. تصمیم رئیس دادگاه شهرستان در این مورد غیر قابل شکایت است.

نکته: هم اکنون **دادگاه عمومی حقوقی** صالح در تعیین بازرس می باشد

ماده ۱۵۴ - بازرس یا بازرسان در مقابل شرکت و اشخاص ثالث نسبت به تخلفاتی که در انجام وظایف خود مرتکب می شوند طبق قواعد عمومی مربوط به **مسئولیت مدنی** مسئول جبران خسارت وارده خواهند بود.

ماده ۱۵۵ - تعیین حق الزحمه بازرس با مجمع عمومی عادی است.

ماده ۱۵۶ - بازرس نمی تواند در معاملاتی که با شرکت یا به حساب شرکت انجام می گیرد بطور مستقیم یا غیر مستقیم ذینفع شود

دوم - بازرسی تامین اجتماعی

قوانین بازرسی تامین اجتماعی از کارگاه ها

بر اساس ماده ۴۷ قانون تامین اجتماعی، بازرسین این سازمان همه ساله در چندین نوبت به منظور بررسی و تهیه گزارش از تغییرات نیروی کار، کارگاه های اقتصادی را مورد رسیدگی قرار می دهند. در برخی موارد نیز کارفرما شخصا درخواست بازرسی بیمه از کارگاه خود را به منظور دریافت مفاصا حساب بیمه یا صدور و تمدید گواهی کسب، ثبت می کند. در هر صورت کارفرما موظف است اطلاعات هویتی و بیمه ای کلیه کارکنان را در اختیار ماموران بازرسی قرار دهد. در غیر این صورت متحمل جریمه خواهد شد.

هدف بازرسی تامین اجتماعی از کارگاه ها، شناسایی بیمه شدگان مشمول قانون تامین اجتماعی و فراهم کردن امکان استفاده آنها از مزایای قانون تامین اجتماعی است. بازرسی تامین اجتماعی به دو شیوه انجام می شود:

۱ - بازرسی از کارگاه ها

۲ - بازرسی از دفاتر قانونی

الویت بازرسی بیمه تامین اجتماعی

۱ - قراردادهای صادره از هیئت های تشخیص مطالبات

۲ - موارد ارجاعی از مدیرعامل سازمان معاونت فنی و درآمد و اداره کل درآمد حق بیمه

۳ - کارگاه های حائز شرایط صدور مفاصاحساب قرارداد بر اساس بازرسی

۴ - شرکت ها و مؤسسات در حال تصفیه یا انحلال

اهمیت گزارش بازرسی بیمه در مراجع قضایی

یکی از اسناد معتبر و رسمی به هنگام تصمیم گیری های مهم در مراجع قضایی مانند اداره کار و یا هیئت های حل اختلاف، گزارش بازرسی صورت گرفته توسط بیمه تامین اجتماعی است. یکی از مهم ترین موارد استناد به گزارش بیمه، تصمیم گیری برای حل اختلاف بین کارگر و کارفرما می باشد. از این رو همکاری با بازرسان بیمه و ارائه اطلاعات درست و دقیق از اهمیت خاصی برخوردار است.

بازرسی از کارگاه های اقتصادی در سه صورت انجام می شود:

۱- بازرسی اولیه از کارگاه اقتصادی به منظور تایید شرایط کارگاه برای تشکیل پرونده بیمه و دریافت کد کارگاهی است. در این گونه بازرسی درخواست بازرسی بیمه از سوی کارفرما مطرح می‌شود؛ بازه زمانی بازرسی معمولاً از پیش تعیین شده است.

۲ - سازمان تامین اجتماعی به منظور اطلاع از وضعیت کارگاه و کارگران و رعایت حقوق قانونی آنها اقدام به بازرسی از کارگاه می‌نماید. این نوع از بازرسی معمولاً بدون هماهنگی با کارفرما و به صورت سرزده انجام می‌شود.

۳ - بازرسی به درخواست کارفرما به منظور دریافت مجوزهای قانونی انجام می‌شود. در این نوع بازرسی معمولاً کارفرما از محدوده زمانی حضور بازرس در کارگاه آگاه است.

نحوه انجام بازرسی بیمه از کارگاه ها

بازرس موسسه حسابرسی بیمه به منزله ضابط دادگستری است؛ از این رو کارفرما قانوناً موظف است به صورت شایسته با وی برخورد نماید؛ همچنین کلیه اطلاعات درخواستی را در اختیار او قرار دهد. بازرسان هنگام مراجعه به کارگاه‌های اقتصادی اقدامات زیر را انجام می‌دهند:

۱- ارائه کارت شناسایی و معرفی خود

۲ - ارائه توضیحات لازم به کارفرما و کارگران مشمول بیمه تامین اجتماعی جهت بازرسی

۳ - تهیه گزارش بازرسی از کارگاه در دو نسخه

۴ - اخذ امضای کارفرما یا نماینده قانونی او؛ در صورت امتناع از امضای گزارش، عدم همکاری آنها در گزارش ثبت می‌شود.

۵ - اخذ امضای کارگرانی که نام آنها در گزارش درج شده است (در صورت تمایل)

۶ - تحویل نسخه دوم گزارش تنظیمی به کارفرما یا نماینده قانونی او؛ در صورت عدم حضور آنها گزارش به یکی از حاضران تحویل داده می‌شود.

۷- گزارش تنظیمی بازرس بیمه ذاتا دارای اعتبار است؛ در صورت عدم امضای گزارش توسط کارفرما یا نماینده قانونی او و یا کارگران، اعتبار گزارش خدشه‌دار نمی‌شود.

بخش هفتم - نظارت و کنترل سازمان در اسلام

مقدمه

از آن جا که دین مبین اسلام دینی کامل و جامع و پاسخ گوی تمام نیازهای تکاملی انسان است و هر آنچه تکامل و سعادت انسان در گرو آن باشد در آموزه های دینی یافت می شود، در این زمینه نیز دستوراتی دارد و مدیران مسلمان رابه داشتن یک نظام دقیق، جدی و عادلانه نظارت و بازرسی سفارش می کند؛ چراکه سلامت و موفقیت هر سازمانی وابسته به وجود نظام نظارتی دقیق در آن سازمان است.

نظارت در اسلام ، تنها جست و جو برای دست یابی به نقاط ضعف و کاستی های کارکنان سازمان نیست، بلکه در نظارت، هم باید به دنبال نقاط قوت و توانایی های افراد بود و هم به دنبال نقاط ضعف و کاستی های آنان؛ زیرا شناخت نقاط مثبت و استعدادها و توانایی های افراد نقش به سزایی در بالا بردن کارایی سازمان دارد و مدیریت سازمان با توجه به توانایی های شناخته شده افراد، می تواند تصمیمات معقول و صحیح تری در مورد کارکنان سازمان و نقش های سازمانی آن ها بگیرد.

ویژگی های نظارت مؤثر

۱- **دقت:** یکی از ضرورت ها در مؤثر بودن نظام نظارتی، دقت آن است؛ یعنی: باید اطلاعات به دست آمده کاملاً دقیق باشند.

۲- **به موقع بودن:** نظارت باید به موقع صورت گیرد و گزارش آن باید هرچه سریع تر در اختیار مدیران قرار گیرد تا اقدامات اصلاحی را در صورت نیاز انجام دهند.

۳- **مبتنی بر هدف و برنامه بودن:** نظارت مؤثر، نظارتی است که مبتنی بر هدف و برنامه مشخصی باشد.

۴- **تاکید بر نقاط راهبردی:** از آن جا که نظارت بر تمام کارها و عملیات ممکن نیست و چنین کاری ضرورتی هم ندارد، نظارت باید توجه اصلی خود را بر نقاط حساس و راهبردی معطوف دارد.

منظور از نقاط حساس و راهبردی نقاطی است که انحراف و اشتباه در آن ها موجب صدماتی سنگین می شود. بنابراین، نظارت بر آن ها موجب کارایی بیش تر می شود.

۵- **انعطاف پذیری:** از آن جایی که بیش تر سازمان ها در محیطی پویا و متحول کار می کنند، یک نظام نظارتی خشک و غیر منعطف با آن ها مناسب ندارد و نظام نظارتی باید به گونه ای باشد که بتواند خود را با تغییرات و تحولات محیطی منطبق کند.

۶- **مقرون به صرفه بودن:** نظارت مستلزم صرف هزینه و زمان است بنابراین، هزینه اجرای نظارت باید کم تر از فواید حاصل از نظام نظارتی باشد.

۷- **تناسب با مقتضیات:** نظام نظارتی سازمان باید طوری طراحی و اجرا شود که با کارها، عملیات و پست های گوناگون تناسب داشته باشد؛ چرا که هر کاری و هر پستی در سازمان نظارت خاصی را می طلبد و نظام نظارت در صورتی مؤثر خواهد بود که به این اصل مهم توجه داشته باشد

۸- **مقبولیت داشتن:** نظارت های شدید و خشک موجب ایجاد روحیه مقاومت در کارکنان شده، به تضعیف روحیه و کاهش بازدهی منجر می شود بنابراین، برای ایجاد یک نظام نظارتی مؤثر و کارا، رعایت نکات ذیل ضروری است:

الف- حمایت مدیران عالی سازمان

ب- اطلاع و اشتراک تمامی مدیران

ج- توجه تمامی کارکنان

د- ایجاد ارتباطات مناسب

۹- توجه به اهداف سازمان:

هدف نهایی از نظارت، رسیدن به هدف های سازمان است.

بند اول - نظارت؛ سنت ثابت الهی

یکی از سنت های ثابت الهی، نظارت کامل، دقیق و مداوم بر اعمال و نیات انسان ها و بازرسی و ارزیابی آن هاست خداوند متعال در این دنیا، دقیقا بر تمام اعمال، گفتار و نیات انسان ها نظارت دارد و بر مبنای همین نظارت دقیق و کامل است که در روز قیامت، همه کارهای انسان را مورد ارزیابی و سنجش قرار می دهد و پاداش یا کیفر مناسب را برای هر یک از آن ها تعیین می کند. خداوند سبحان، در قرآن کریم بارها در آیات متعدد، مساله نظارت و بازرسی اعمال بندگانش را مطرح کرده و خود را شاهد و ناظر کارهای بندگان خود معرفی می نماید:

« **وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا**

كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ: ۱۰۵ توبه)؛ (ای پیامبر)، بگو عمل کنید، خداوند و رسول خدا و مومنان اعمال شما را می بینند و به زودی به سوی کسی باز می گردید که پنهان و آشکار را می داند و شما را به آنچه عمل می کردید خبر می دهد همچنان که از این آیه شریفه استفاده می شود و در آیات دیگر قرآن و روایات معصومان علیهم السلام بیان شده است، خداوند متعال علاوه بر این که تمام کارهای انسان ها را می بیند و آن ها را به دقت زیر نظر دارد، افکار و نیات انسان ها نیز تحت نظارت کامل و دقیق الهی است. بانندک تاءملی در آیات قرآن کریم و روایاتی که از پیامبر (ص) و ائمه هدی علیهم السلام رسیده، چنین برداشت می شود که شش گروه، کار نظارت بر اعمال و افکار و نیات انسان ها را بر عهده دارند:

۱- خداوند سبحان:

پیش از همه و برتر و بالاتر از همه، ذات پاک خداوند بر اعمال و رفتار و نیات بندگانش نظارت می نماید و در قرآن کریم در این باره می فرماید: « **وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ..** » (یونس: ۶۱)؛ در هر حال که باشی و هر آیه ای از قرآن که بخوانی و هر کاری را انجام دهی، ما شاهد و ناظر بر شما هستیم، هنگامی که در آن کار وارد می شوید.

پس نخستین ناظر بر اعمال انسان، خود خداوند متعال است حضرت امام خمینی (ره) نیز فرمودند: «عالم محضر خداست در محضر خدامعصیت نکنید.»

واقعیت این است که اگر انسان این حقیقت را همیشه نصب العین خود قرار دهد و خداوند متعال را همواره شاهد و ناظر بر کارهای خود بداند و به عبارت دیگر، خود را همواره در محضر خدا ببیند، از هرگونه لغزش و خطا و خیانت مصون خواهد ماند پر واضح است که نظارت و شهادت خدای متعال، برای همه چیز و همه کس کافی است و ضرورتی

به وجود ناظران دیگر احساس نمی شود، اما لطف خداوند و عدالت او ایجاب می کند که ناظران و شاهدان دیگری نیز برای نظارت بر کارهای انسان ها معین نماید

۲- پیامبران و امامان علیهم السلام

قرآن کریم در این باره می فرماید: «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيداً» (نساء: ۴۱)؛ چگونه خواهد بود آن روز که از هر امتی گواهی می آوریم و تو (پیامبر خاتم) را گواه بر این امت (اسلام) قرار می دهیم. خداوند متعال در این آیه می فرماید که پیامبر گرامی اسلام (ص) در روز قیامت، بر امت خود گواهی خواهد داد و روشن است که گواهی آن روز، بدون وجود نظارت در این دنیا، درست نخواهد بود.

لذا، پیامبر ص در این دنیا ناظر بر اعمال امت خود می باشد در ذیل این آیه شریفه، امام صادق (ع) می فرماید: «این آیه درباره امت محمد ص نازل شده که در هر قرنی برای آن ها، امامی از ما خواهد بود گواه بر آنان و محمد ص گواه بر همه ماست»

۳- فرشتگان:

علاوه بر نظارت خداوند متعال و پیامبران و امامان علیهم السلام عده ای از فرشتگان نیز مامور نظارت بر اعمال و رفتار و نیات انسان ها می باشند.

قرآن کریم در این باره می فرماید: «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ» (ق: ۲۱)؛ در آن روز (قیامت)، هر انسانی وارد صحنه محشر می شود، در حالی که فرشته ای با اوست که او را به سوی حساب سوق می دهد و شاهدی از فرشتگان است که بر اعمال او شهادت می دهد.

۴- اعضای بدن انسان:

همه اعضای بدن انسان، شاهد و ناظر اعمال اومی باشند، اما در قرآن کریم به نظارت و گواهی چند تا از آن ها تصریح شده است.

از جمله آن ها می توان به زبان، دست، پا، چشم و گوش اشاره کرد آیه ۲۴ سوره مبارکه نور می فرماید: «يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»؛ روزی که زبان و دست و پای آنان، به آنچه انجام داده اند شهادت خواهد داد.

۵- زمان:

زمان نیز که یکی از مخلوقات الهی است که به اذن خداوند متعال، در این دنیا بر اعمال و رفتار انسان ها نظارت دارد و در قیامت گواهی و شهادت خواهد داد. حضرت امیرالمؤمنین، علی (ع) می فرماید: «هیچ روزی بر فرزند آدم نمی گذرد، مگر این که به او می گوید: ای فرزند آدم، من روز تازه ای هستم و بر تو گواه هستم.

در من سخن نیکو و خوب بگو و کار نیک انجام بده تا در قیامت به نفع تو گواهی دهم.»

۶- زمین:

زمینی که زیر پای ما قرار دارد و ما همواره میهمان آن هستیم و از ما با انواع نعمت ها و برکاتش پذیرایی می کند مراقب و ناظر اعمال و رفتار ماست و در روز قیامت آن ها را بازگو خواهد کرد خداوند متعال در این مورد می فرماید: **« إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا * وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا * وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا * وَمِمَّا تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا * »** (زلزال: ۱) هنگامی که زمین شدیداً به لرزه درآید و زمین بارهای سنگینش را خارج سازد و انسان می گوید زمین را چه می شود (که این گونه می لرزد) در آن روز، زمین تمام خبرهای خود را بازگو می کند. از این آیات استفاده می شود که زمین در قیامت اخبار خود را بازگو خواهد کرد و این یقیناً مسبق به نظارتی است که در این دنیا بر اعمال انسان ها دارد.

هدف از نظارت الهی

هدف از این نظارت دقیق، گسترده و کامل و وجود این همه ناظر و شاهد بر اعمال و رفتار و نیات انسان ها، این است که انسان، خود را همواره در محضر خدا و سایر ناظران احساس کند و آن ها را شاهد و ناظر اعمال خود ببیند تا کم تر به سوی نافرمانی خدا و زیر پا گذاشتن قوانین و مقررات الهی کشیده شود.

حال این سؤال مطرح می شود که چرا علی رغم این گونه اعتقادات، نافرمانی و سرپیچی از دستورات و قوانین الهی وجود دارد؟ در جواب، باید گفت که این به دلیل عدم توجه کامل و غفلت انسان ها از این نکته مهم اعتقادی است، و گرنه انسانی که خود را همیشه در محضر خدا و پیامبر و دیگر ناظران ببیند و آن ها را شاهد و ناظر بر کارهای خود بداند، به هیچ وجه، جرات معصیت به خود نمی دهد و نافرمانی حق نمی کند.

ارزیابی و سنجش اعمال

خداوند متعال تنها به نظارت صرف بر اعمال بندگان اکتفا نمی کند، بلکه پس از نظارت و بررسی دقیق بر کارهای بندگان، اعمال و رفتار آن ها را مورد ارزیابی و سنجش قرار می دهد و بر اساس همین ارزیابی و سنجش نتایج به دست آمده از آن، پاداش ها یا مجازات هایی به تناسب، در نظر می گیرد.

در آیات و روایات بسیاری سخن از «وزن» و «موازين» آمده و گفته شده است که روز قیامت، میزان های عدل برپا می گردد و کارهای خوب و بد مردم را می سنجند.

آن گاه کسانی که کارهای مثبت و خوبی داشته باشند به پاداش الهی نایل می شوند و کسانی که کارهای بد و ضعیفی داشته باشند، مجازات کارهای خود را می چشند.

خداوند سبحان در آیه ۴۷ سوره مبارکه انبیاء چنین می فرماید: « وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ. »؛ ما ترازوهای عدل را در روز قیامت نصب می کنیم.

به هیچ کس کم ترین سمتی نمی شود و اگر به مقدار سنگینی یک دانه خردل (کار نیک یا بدی باشد) ما آن را حاضر می کنیم و کافی است که ما حساب کننده باشیم.

با توجه به بعضی از آیات، چنین استنباط می شود که نخستین و اساسی ترین مساله در قیامت، همان سنجش و ارزیابی اعمال انسان هاست، چنان که خداوند متعال می فرماید: « سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيَّةَ الثَّقَلَانِ » (۳۱ الرحمن:); ای انس و جن، به زودی به حساب شما رسیدگی خواهیم کرد.

پس اولین مساله در قیامت، رسیدگی به اعمال نیک و بد انس و جن و بررسی و ارزیابی آن هاست و بدین وسیله است که مقدار تکامل و کرامت و شرافت انسان ها معلوم خواهد شد.

مراحل نظارت و ارزیابی

در علم مدیریت، گفته می شود که در یک نظام نظارت و ارزیابی درست و موفق، باید مراحل ذیل طی شود:

الف- تعیین نتایج مورد انتظار یا بایدها

ب- تعیین الگوهای مطلوب

ج- تعیین نحوه جمع آوری اطلاعات (طراحی شبکه اطلاعاتی)

د- ارزیابی اطلاعات و نتیجه گیری

این مراحل، در ارزیابی و نظارت الهی نیز مشهود است و نظارت دقیق و عادلانه خداوند متعال بر اعمال و نیات انسان ها با پیمودن دقیق و جدی این مراحل، انجام می شود:

مرحله اول: تعیین نتایج مورد انتظار (بایدها)

خداوند متعال در قرآن می فرماید: «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» (انسان: ۳)؛ ما راه را به او نشان دادیم؛ خواه شاکر باشد و بپذیرد یا کفران کننده باشد و نپذیرد.

مرحله دوم: تعیین الگوهای مطلوب

خداوند علاوه بر این که انسان را هدایت نموده و راه تکامل و سعادت و رستگاری را به او نمایانده، الگوها و میزان هایی نیز برای او مشخص کرده است.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا: البته شما را به رسول خدا (چه در صبر و مقاومت با دشمن و چه دیگر اوصاف و افعال نیکو) اقتدایی نیکوست، برای آن کس که به (ثواب) خدا و روز قیامت امیدوار باشد و یاد خدا بسیار کند (۲۱ احزاب)

این الگوها و اسوه ها، پیامبران و امامان: و افراد صالح می باشند از حضرت امام صادق ع در تفسیر آیه شریفه «و نضع الموازين القسط..»

« سؤال شد، فرمودند: «میزان ها و معیارها، پیامبران و جانشینان آن هستند.»

در روایت دیگری، نقل شده است که: «میزان ها و معیارها، امیرمومنان، علی ع، و امامان که فرزندان اویند می باشند» به همین دلیل، در زیارت مطلقه امیر مومنان، علی ع می خوانیم: «السلام علی میزان الاعمال»؛ درود بر میزان سنجش اعمال.

این به این معناست که هر مسلمانی را از نظر ایمان و اخلاق و اعمال، با آن حضرت مقایسه می نمایند؛ هر کس که باهت بیش تری به آن حضرت داشته باشد به مقامات عالی تکامل انسانی نزدیک تر بوده و هر چه شباهت کم تر باشد، از تکامل و سعادت دورتر است.

مرحله سوم - جمع آوری اطلاعات (طراحی شبکه اطلاعاتی)

اطلاعات مورد نیاز برای ارزیابی و سنجش اعمال و رفتار انسان ها به صورت دقیق و کامل جمع آوری می شود و هیچ چیزی از قلم نمی افتد، چنانکه خداوند متعال می فرماید: « **فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ** » (زلزال: ۹۸)، هر کس به اندازه مثقالی، کار خیر یا شر انجام داده باشد در روز قیامت به آن رسیدگی خواهد شد همان گونه که گفته شد، به منظور نظارت بر اعمال و رفتار انسان ها و جمع آوری اطلاعات لازم برای ارزیابی و سنجش کارهایشان، ناظران متعددی، کار نظارت بر کارهای انسان را بر عهده دارند و بر تمام کارها و رفتار و افکار و نیت انسان دقیقاً نظارت می کنند و به صورت کامل و جامع، ثبت و ضبط می نمایند.

البته بی شک، نظارت خداوند متعال به تنهایی کافی است، اما تعدد ناظران و شاهدان اعمال و رفتار انسان، هم اتمام حجت برای انسان است و هم اثرات تربیتی قوی تری دارد.

مرحله چهارم: ارزیابی اطلاعات و نتیجه گیری

مرحله نهایی در نظارت و ارزیابی این است که با توجه به اطلاعات به دست آمده، عملکرد شخص را با معیارها و بایدها مقایسه و اعمال او را ارزیابی نمایند این کار نیز در قیامت با دقت انجام می شود و پس از بررسی کامل اعمال انسان ها و ارزیابی دقیق کارکرد آن ها، انسان ها به دو گروه عمده تقسیم می شوند:

۱- گروه اول کسانی هستند که نتیجه ارزیابی آن ها مثبت است اینان رستگار هستند و به سعادت واقعی و ابدی دست یافته اند قرآن می فرماید: « **فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ** » (مومنون: ۱۰۲)؛ آنان که میزان های عملکردشان سنگین است رستگارند

۲- گروه دوم کسانی هستند که نتیجه ارزیابی آن ها منفی است اینان زیانکار هستند و پناهگاهشان جهنم است و جزای اعمال زشت خود را در آن جا خواهند دید.

قرآن کریم می فرماید: « **وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ** » (مومنون: ۱۰۳)؛ کسانی که میزان های عملشان سبک است، آن ها به خود ستم کرده

نکاتی درباره نظارت و ارزیابی الهی

در نظارت خداوند متعال بر اعمال و رفتار انسان ها و ارزیابی و سنجش اعمال آن توسط خدا و فرشتگان، چند نکته مهم وجود دارد که به اختصار ذکر می شوند

۱- دقت در نظارت

از آیات قرآن کریم و روایات ائمه هدی:: به خوبی استفاده می شود که در نظارت بر اعمال انسان ها و بررسی و ارزیابی کارهای آن ها در قیامت، دقت و موشکافی کامل خواهد شد.

خداوند متعال در قرآن کریم، یکی از سفارشات لقمان به فرزندش را چنین نقل می کند که لقمان به فرزندش گفت: «**يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ**...» (لقمان: ۱۶) پسر، اگر به اندازه سنگینی دانه خردلی (عمل خوب یا بد) باشد و در دل سنگی یا در گوشه ای از آسمان ها یا زمین پنهان گردد خداوند آن را (در روز قیامت برای حسابرسی) خواهد آورد.

این به معنای این است که در نظارت خداوند متعال بر اعمال و رفتار و نیت انسان ها و ارزیابی خدا از اعمال، حتی کوچک ترین و کم اهمیت ترین کارها و رفتارها از نظر دور نمی ماند و محاسبه خواهد شد.

همچنین در آیه ۴۲ سوره کهف خداوند می فرماید: **وَوَضِعَ الْكِتَابَ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا** و کتاب اعمال نیک و بد خلق را پیش نهند، آن گاه اهل عصیان را از آنچه در نامه عمل آنهاست ترسان و هراسان بینی در حالی که (با خود) گویند: ای وای بر ما، این چگونه کتابی است که اعمال کوچک و بزرگ ما را سر مویی فرو نگذاشته جز آنکه همه را احصا کرده است؟! و در آن کتاب همه اعمال خود را حاضر بینند و خدا به هیچ کس ستم نخواهد کرد.

۲- عمومیت نظارت و ارزیابی

نظارت خداوند متعال بر اعمال بندگان و ارزیابی حضرت حق از عملکرد آنان، عمومیت دارد و منحصر به انسان های معمولی نیست، بلکه انسان هایی والا نیز که نزد خدا ارج و منزلتی دارند، مثل فرستادگان خدا و امامان: و رهبران امت ها نیز مورد نظارت دقیق و ارزیابی قرار خواهند گرفت خداوند متعال در آیه ۶ سوره اعراف می فرماید:

« لَنْسَأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ » (اعراف: ۶)؛ همانا از پیامبران سؤال خواهیم کرد (که آیا رسالت خویش را به نحو احسن انجام داده اند؟) حضرت امیرالمؤمنین ع نیز در بیان همین مطلب می فرماید: پیامبران: نگه داشته می شوند و از آنان سؤال می شود که آیا رسالت خویش را به امت های خود رسانده اند یا نه؟ و آن ها خبر می دهند که این وظیفه را انجام داده اند» (۱۵) .

۳- ارزیابی خدا از سر اطلاع

خداوند متعال، عالم به غیب و شهود است و همه چیز را، اعم از پنهان یا آشکار می داند.

نظارت و سؤال و سنجش از جانب او و گماشتن چندین شاهد و ناظر برای نظارت و گواهی بر اعمال بندگان، به منظور کسب اطلاع خودش نیست، بلکه برای اتمام حجت بر انسان ها و آگاهی آن ها از نتایج اعمال خودشان می باشد قرآن کریم می فرماید: « فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِم بِعِلْمٍ وَ مَا كُنَّا غَائِبِينَ » (اعراف: ۷)؛ ما با علم و آگاهی خویش، تمام اعمال آن ها را برایشان شرح می دهیم؛ زیرا هرگز از آن ها غافل نبودیم.

نتیجه

از آن جا که خداوند متعال بهتر از هر کس دیگر، با ویژگی ها و روحیات انسان آشناست و انسان را کاملا می شناسد چرا که خالق اوست و با توجه به این که خداوند متعال خودش بر اعمال انسان نظارت می کند و حتی علاوه بر خودش، ناظران دیگری نیز معین نموده و این همه تاکید بر روی نظارت و بررسی اعمال انسان می کند، می توان استدلال کرد که نظارت بر انسان، یک کار ضروری و لازم است و مدیران مسلمان مجموعه ها و سازمان های اسلامی نیز باید خود را موظف به نظارت بر عملکرد افراد سازمان خود نمایند و عملکرد آن ها را دقیقاً ارزیابی کنند.

یکی از ضرورت ها در یک مدیریت سالم و موفق، وجود یک نظام کامل نظارت و بازرسی است و از آنجا که دین مبین اسلام، دینی کامل و جامع است و پاسخگوی تمام نیازهای تکاملی انسان می باشد و هر آنچه که تکامل و سعادت انسان در گرو آن باشد در آموزه های دینی یافت می شود، در این زمینه نیز دستوراتی دارد و مدیران مجموعه ها و سازمان های اسلامی را به داشتن یک نظام دقیق، جدی، و عادلانه نظارت و بازرسی سفارش می نماید، چرا که سلامت و موفقیت هر مجموعه و سازمانی وابسته به وجود نظارت و بازرسی دقیق در آن سازمان است.

حضرت امیر مومنان، علی ع، در عهدنامه معروف مالک اشتر، درباره نظارت چنین دستور می دهند: «**با فرستادن ماموران مخفی و راستگو و باوفا**، کارهای آنان را زیر نظر بگیر؛ زیرا بازرسی مداوم و پنهانی، سبب می شود که آن ها به امانت داری و مدارا با زیر دستان ترغیب شوند در این قسمت از نامه، حضرت علی ع) علاوه بر دستور به داشتن نظارت و

بازرسی و توصیه به مداومت در انجام آن، به خصوص به صورت پنهانی، به چند مورد از مزایا و فواید وجود نظارت نیز اشاره فرموده است؛ از جمله؛ امانت داری کارکنان و مدارا کردن با زیر دستان و مراجعان در قمست دیگری از این نامه، حضرت علی ع می فرماید: ای مالک، باید وضع آنان را، چه آن ها که در مرکز فرمانداری تو هستند و چه آن ها که در گوشه و کنارند بازرسی و بررسی کنی.

آن حضرت در این بخش از نامه، علاوه بر این که مالک اشتر را موظف می کنند که بر اعمال کارکنان خود نظارت داشته باشد و اعمال و رفتار آنان را بررسی و بازرسی نماید، به مساله دیگری نیز اشاره فرموده اند و آن این که نظارت و بازرسی باید به صورت جامع و کامل انجام شود و همه افراد سازمان و مجموعه مورد نظر را در برگیرد.

نظارت بر اطرافیان

حضرت علی ع با این که به مالک اشتر دستور داده اند که بر تمام کارکنان و زیردستان خود نظارت داشته باشد و اعمال و رفتار آن ها را بازرسی و بررسی نماید و این دستور شامل اطرافیان نیز می شود، اما به دلیل این که نظارت بر اطرافیان اهمیت بیش تری دارد، مساله نظارت بر کار آن ها را جداگانه مطرح نموده و بر آن تاکید نموده اند:

«اعوان و انصار (اطرافیان) خویش را سخت زیر نظر بگیر؛ اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و بازرسان سری تو متفقا چنین گزارشی دادند، به همین مقدار شهادت، قناعت کن و او را زیر تازیانه کیفر بگیر و به مقدار خیانتی که انجام داده او را کیفر نما، سپس او را در مقام خواری و ذلت بنشان و نشانه خیانت بر او بنه و قلاده ننگ و تهمت به گردش بپفکن» این همه تاکید و تعیین این مجازات های سنگین، همه به دلیل اهمیتی است که نظارت و بازرسی، به ویژه نظارت و بازرسی اطرافیان، داراست

سیره پیامبر گرامی (ص)

با توجه به این اصل بود که پیامبر گرامی ص هیچ گاه از نظارت و مراقبت بر عملکرد کارکنان خود غافل نبودند و اغلب برای نظارت و بازرسی عملکرد کسانی که از سوی آن حضرت به کار گماشته می شدند، بازرسان و ناظرانی مشخص می نمودند تا اعمال و رفتار آن ها را به طور مرتب، به آن حضرت گزارش کنند تا بر اساس این گزارشات، عملکرد و رفتار کارکنان خود را بسنجد و بر اساس این سنجش و ارزیابی، تصمیمات بعدی را اتخاذ نمایند حضرت امام رضاع در مورد سیره نظارتی و بازرسی پیامبر گرامی ص می فرماید: «سیره و روش پیامبر ص این بود که هر گاه

سپاهی را به ماموریت می فرستادند و فرماندهی برای آن تعیین می کردند، برخی از افراد موثق و مورد اعتماد خود را بر اومی گماشتند تا رفتار و عملکرد او را زیر نظر بگیرد، برای رسول خداص گزارش کند».

سیره حضرت امیر مومنان علی(ع)

حضرت علی ع در دوران حکومت و مدیریت خود، در زمینه نظارت و مراقبت بر کارگزاران خود بسیار دقیق و هشیارانه عمل می کردند پرداختن به تمام سیره آن حضرت در حوصله این مختصر نیست.

به ناچار، تنها به ذکر مواردی از سیره آن بزرگوار اکتفا می شودمالک بن کعب ارحبی، فرماندار عین التمر، از جانب حضرت بودحضرت در نامه ای خطاب به او نوشتند: «در حوزه خدمت، کسی راجانشین بگذار و با گروهی از یاران بیرون برو تا به سرزمین سوادعراق بگذری و در میان دجله و عذیب درباره کارگزاران و کارکنان من پرسش و تحقیق کن و روش عملکرد آنان را نظارت و بازرسی نما.» امیر مومنان ع در این نامه، به مالک بن کعب ارحبی ماموریت می دهد که بر عملکرد کارگزارانش در محدوده دجله و عذیب، نظارت کرده، کار آن ها را بررسی نماید و به آن حضرت گزارش دهد.

در این نامه، همچنین، حضرت به او سفارش می کنند که باید در نظارت و بررسی و گزارش خود، راستی را از یاد نبرد و بداند که کار بنی آدم، نزد خدا محفوظ است و او به همه چیز آگاهی دارد.

آن حضرت علاوه بر دستورهایی که برای نظارت و بازرسی به کارگزاران خود می دادند، خود نیز در دوران حکومت و مدیریت، همواره بر عملکرد و فعالیت های همه کارگزاران و زیردستان خویش نظارت کامل داشتند و به طور مستمر، عملکرد آنان را بررسی می کردند.

نامه هایی که آن حضرت برای کارگزاران و عمال خود در شهرها و استان های گوناگون نوشته و در آن ها، نقاط قوت و ضعف آنان را متذکر شده اند گویای این مطلب است که آن حضرت همواره بازرسان و ناظران مخفی بر کارگزاران خود می گماشت تا کلیه رفتار و عملکرد آنان را به طور دقیق زیر نظر گرفته، بررسی نمایند و نتیجه این نظارت و بررسی را برای آن حضرت گزارش کنند.

نظارت و مراقبتی که از جانب آن حضرت صورت می گرفت، کاملاً جدی، عمیق و دقیق بود، به گونه ای که حتی رکت یکی از کارگزاران آن حضرت در یک جشن و میهمانی، از نظر آن حضرت مخفی نمی ماند، چنان که وقتی عثمان بن حنیف، فرماندار بصره، در مجلس میهمانی (جشن عروسی) یکی از ثروتمندان و اشراف بصره شرکت کرده بود،

گزارش آن به زودی به حضرت علی ع رسید و آن حضرت بلافاصله در نامه ای خطاب به او چنین نوشتند: «ای پسر حنیف، به من گزارش رسیده که یکی از جوانان اشراف بصره تو را به خوان میهمانی اش دعوت کرده و تو به سرعت به سوی آن شتافته ای و در آن جا برایت غذاهای رنگارنگ و ظرف های بزرگ غذا، یکی پس از دیگری آورده می شده است من گمان نمی کردم که تو میهمانی مردمی را بپذیری که نیازمندانشان از آن مهمانی محروم و ممنوع بوده، و ثروتمندانشان دعوت شده اند» با دقت و تامل در بعضی از نامه های حضرت علی (ع) به کارگزاران خود، روشن می شود که آن حضرت تنها به نظارت، بررسی ها و گزارش های بازرسان و ناظران خود، اکتفا نمی کردند و فقط با تکیه بر آن ها، عملکرد کارکنان خود را ارزیابی نمی نمودند، بلکه علاوه بر آن گزارشات، کارکنان خود را به حضور می طلبیدند و از آنان در مورد عملکرد و رفتار خودشان سؤال می کردند و یا این که از آنان گزارش کتبی می خواستند و بدین وسیله، عملکرد آن ها را از خودشان نیز تحقیق می کردند. این نشانگر نهایت دقت و احتیاط و کمال عدالت و انصاف است که آن حضرت هنگام نظارت و بازرسی بر عملکرد کارگزارانش رعایت می کرد؛ مثلا، در نامه ای به یکی از کارگزاران و فرمانداران خود چنین می فرمایند: «به من خبر رسیده که تو زمین های آباد را ویران کرده ای، آنچه توانسته ای تصاحب نموده ای و از بیت المال که زیر دست تو بوده است به خیانت خورده ای فوراً حساب خویش را برایم بفرست و بدان که حسابرسی خدا از حسابرسی مردم سخت تر است»

یکی دیگر از نشانه های وجود یک نظام دقیق نظارت و بازرسی در حکومت و مدیریت حضرت علی ع و توجه خاص آن حضرت به مساله نظارت و ارزیابی عملکرد کارکنان و زیر دستان خود، نامه ای است که آن حضرت هنگام معرفی عبدالله بن عباس به مردم بصره به عنوان استاندار جدید، خطاب به مردم آن شهر نوشته اند.

قسمتی از آن نامه چنین است: «سخن او (عبدالله بن عباس) را بشنوید و مادامی که او از خدا و رسولش اطاعت کند، فرمانش برید.

پس اگر در میان شما بدعتی نهاد یا از مسیر حق منحرف شد، مطمئن باشید که او را از حکومت بر شما برکنار خواهم کرد» در این نامه، حضرت علی (ع) به مردم بصره قول حتمی می دهند که اگر استانداری که او معرفی می کنند، بدعتی بگذارد یا منحرف شود، او را برکنار خواهند کرد و این نشان می دهد که حضرت، نظام نظارت و ارزیابی دقیق و مطمئنی داشته اند که بر مبنای آن، همواره کارگزاران خود را زیر نظر داشته و مراقب اعمال و رفتار آنها بوده اند در صورت مشاهده هر گونه تخلف یا انحراف، آن ها را از کار برکنار می کرده اند.

توجه حضرت علی ع به نقاط قوت و ضعف: روشن است که ناظر نباید فقط بر نقاط ضعف افراد تاکید ورزد، اما برخی چنین می پندارند که در نظارت و بازرسی، باید صرفاً به دنبال یافتن نقاط ضعف عملکرد افراد بوده، در حالی

که در یک نظام موفق و سالم نظارت و بازرسی، باید نقاط قوت و نقاط ضعف افراد، در کنار یکدیگر، مورد توجه و دقت قرار گیرد و از توجه صرف به نقاط ضعف افراد پرهیز شود؛ چرا که توجه صرف به نقاط ضعف کارکنان سازمان، آن‌ها را نسبت به نظارت بدبین می‌کند و موجب ایجاد روحیه مقاومت در برابر نظارت و بازرسی خواهد شد. همچنان که در بیش تر سازمان‌ها چنین حالتی وجود دارد و افراد سازمان گمان می‌کنند در نظارت و بازرسی، تنها به نقاط ضعف آن‌ها توجه می‌شود و ناظران و بازرسان فقط کاستی‌ها و نقاط ضعف آن‌ها را ثبت می‌کنند و به دلیل چنین نگرشی به نظارت، معمولاً افراد سازمان در مقابل نظارت و بازرسی مقاومت می‌کنند و از آن‌ها دل‌خوشی ندارند. حضرت امیرالمؤمنین علی ع به این مساله نیز توجه داشته‌اند و در عهدنامه مالک اشتر، این مساله را به او گوشزد کرده و به مالک اشتر دستور داده‌اند که عملکرد زیردستان خود را زیر نظر داشته و ناظرانی برای بررسی اعمال و رفتار آنان داشته باشی و در این نظارت و بازرسی، هم نقاط قوت عملکرد آن‌ها را مورد توجه قرار ده و هم نقاط ضعف و منفی را.

آن حضرت در بخشی از نامه خود به مالک اشتر، چنین می‌فرماید:

«فراموش مکن که باید بر آنان، **بازرسان مخفی از مردمان امین و حقیگوی** که در میان مردم به این صفت شناخته شده‌اند بگماری تا زحمات و تلاش آنان را برای تو ثبت کنند و آنان مطمئن باشند که زحمات و تلاش‌های آنان را می‌دانی»

حضرت در این بخش از نامه اولاً، تاکید دوباره می‌کنند که باید بازرسان و ناظران مخفی برای مراقبت و بررسی عملکرد کارکنان داشته باشی ثانیاً، دستور می‌دهند که به نقاط قوت و مثبت کارکنان و تلاش‌ها و فداکاری‌های آنان توجه داشته باشی تا آنان بدانند که تلاش آنان دور از چشم مافوق خود نیست و لذا، به این تلاش‌ها ادامه دهند و دلگرم تر شوند در بخش دیگری از این نامه، توجه مالک اشتر را به نقاط ضعف و خیانت‌ها و انحراف‌های احتمالی کارکنان معطوف داشته و چنین فرموده‌اند: «**اطرافیان خود را تحت نظر بگیر**؛ اگر یکی از آن‌ها دست به خیانت زد و بازرسان تو همگی چنین گزارش دادند، به همین مقدار از شهادت و گواهی قناعت کن و او را زیر تازیانه کیفر بگیر...»

وجود بازرسان متعدد: از این قسمت از نامه مالک اشتر که ذکر شد نکته دیگری را نیز می‌توان استنباط کرد و آن این که در نظارت و بازرسی، نباید به وجود یک بازرس و ناظر اکتفا شود، بلکه باید بازرسان و ناظران متعددی وجود داشته باشد؛ زیرا حضرت فرمود:

«اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و بازرسان تو همگی چنین گزارش دادند...» پس معلوم می شود که باید بازرسان متعددی وجود داشته باشد و این به آن دلیل است که اعتماد به گزارش یک بازرس صحیح نیست؛ زیرا احتمال خطا و اشتباه و غرض ورزی شخصی وجود دارد.

ویژگی ها و صفات بازرسان: با توجه به اهمیت و حساسیت بالای نظارت، بازرسان و ناظران باید دارای ویژگی های الهی و انسانی باشند به چند مورد از این ویژگی ها اشاره می شود:

خداترسی و تواضع: در عهدنامه مالک اشتر آمده است: «برای رسیدگی و بررسی کارهای مردم، افراد مطمئن را که خداترس و متواضع هستند به کار بگمار»

صداقت و وفاداری: بگمار که صادق و وفادارند. حضرت علی (ع) فرمود: «ناظرانی انتخاب کن و به کار»

امانت و حقگویی: در جای دیگری، حضرت علی (ع) می فرماید: «فراموش مکن که باید بر آنان، بازرسان مخفی از کسانی که در میان مردم به امانت و حقگویی شناخته شده اند بگماری»

نتیجه

نظارت و کنترل یکی از وظایف اصلی مدیران در سازمان هاست و موفقیت برنامه های سازمان در گرو داشتن نظام دقیق نظارتی است.

بدون وجود نظارت صحیح و بازرسی های لازم، فعالیت های سازمان موفق نبوده و به نتیجه نخواهد رسید.

مدیران بدون داشتن نظارت کافی بر عملکرد کارکنان و اجرای برنامه ها، به اهداف و برنامه های از پیش تعیین شده خود دست نخواهند یافت علاوه بر این که نظارت در مدیریت امروز یکی از ضرورت های اساسی است، خداوند متعال نیز همواره بر اعمال و رفتار انسان ها دقیقاً نظارت دارد و عملکرد انسان را در مورد ارزیابی و سنجش عادلانه قرار می دهد اساساً نظارت و بازرسی یکی از سنت های ثابت الهی است.

پیامبر گرامی ص و حضرت علی ع در زمانی که حکومت و مدیریت جامعه را برعهده داشتند، همواره بر اعمال و رفتار کارکنان و کارگزاران خود نظارت داشتند و با توجه به نتایج این نظارت و بازرسی ها، کارگزاران خود را مورد ارزیابی و سنجش قرار می دادند.

بر این اساس، در نظام مقدس جمهوری اسلامی، که افتخارش این است که نظامی دینی و اسلامی و پیرو دستورات الهی و پیامبر اکرم ص و امامان معصوم: است، باید بر عملکرد مدیران و کارکنان سازمان ها دقیقانظارت وجود داشته باشد.

بر اساس این نظارت دایمی و دقیق، عملکرد افراد مورد ارزیابی و سنجش قرار گیرد و تمامی تصمیمات مربوط به کارکنان، اعم از پاداش، ترفیع و مانند آن، بر اساس نتایج به دست آمده از این ارزیابی ها انجام شود البته در نظارت بر اعمال کارکنان و کارگزاران نظام باید یک نکته همواره مدنظر باشد و آن این که هم بر نقاط قوت نظارت شود وهم بر نقاط ضعف افراد و در ارزیابی عملکرد افراد این دو عمل، همراه یکدیگر، مدنظر باشد، نه این که فقط به نقاط ضعف توجه شود ونقاط قوت افراد فراموش گردد؛ چرا که در آن صورت، نوعی نگرش منفی نسبت به نظارت و ارزیابی در میان کارکنان به وجود خواهد آمد که نتیجه آن مقاومت افراد در مقابل نظارت و ارزیابی خواهد بود.

نکته دیگری که در نظارت بر اعمال افراد و ارزیابی عملکرد آن ها باید بدان توجه داشت، این است که برای نظارت بر اعمال کارکنان سازمان باید حتما از چند نفر ناظر و بازرس استفاده کرد و به بازرسی و نظارت یک نفر اکتفا ننمود؛ زیرا اگر ناظر و بازرس یک نفر باشد، هم خطا و اشتباه او زیاد است و هم احتمال دخالت دادن مسائل شخصی و غرض ورزی نسبت به بعضی از افراد زیاد می شود.